

Dániel Arnold: A többtermelés s a kisbirtok

— Második közlemény —

c) Földműves népünk mai műveltségi állapota és a haladásra való képessége

De vajon csakugyan lehetséges-e, hogy a magyarországi kisgazdaság, mely ma ugyancsak el van maradva, a közel jövőben átalakulhasson modern intenzív kisüzemmé? Csakugyan nincs ennek lényeges akadálya? Hiszen, ha igaz is, hogy a kisüzem általánosságban véve nem alkalmatlan az okszerű intenzív gazdálkodásra: ebből nem következik okvetlenül, hogy a magyarországi kisüzem abban az állapotban, ahogy ma van, szintén alkalmas legyen rá. Már az is kérdés, hogy a magyar kisgazda értelmiség dolgában elég magas fokon áll-e ahhoz, hogy okszerű termelést folytathasson? Mert ahhoz kell egy bizonyos, magasabbfokú értelmiség. Okszerű és intenzív termelést csak olyan gazda tud folytatni, aki — legalább nagyjából — érti, hogy ezt és amazt a rendszabályt, melyet a termelésben alkalmaz, mi okból alkalmazza és milyen természeti körülményt, milyen irányban akar vele módosítani.

Alacsony értelmi fejlettségű népek kisgazdái racionális termelésre nem képesek, hanem csak tradicionális gazdálkodásra, amely nem kíván gondolkodást, hanem csupán a szokások ismeretét. A hagyományszerűen gazdálkodó földműves azt, amit tesz, nem azért teszi, mert okát és célját tudja, hanem azért, mert úgy szokás azt tenni; és amennyiben tudja magyarázatát adni ennek vagy amannak a rendszabálynak: az rendszerint valami apjától hallott, primitív tapasztaláson alapuló, vagy éppen babonás magyarázat. Hagyományos gazdálkodásban nevelődött földművesnek nem kenyerre az önálló gondolkodás; nem gyakran és nem szívesen adja rá a fejét. Ezért olyan földműves tömegek, amelyek még teljesen benne élnek a tradíciókban, (mint pl. a keleti népek földművesei) nem is volnának képesek arra, hogy minden átmenet nélkül racionális gazdálkodásra térjenek át. Hogy valamely ország kisgazdái ezt megtehesék: ennek az az előfeltétele, hogy már legyen egy bizonyos szellemi fegyverzetük; szükséges, hogy ismeretviláguk már elég gazdag legyen ahhoz, hogy az új termelőmódokat és azok előnyeit átértseék, bőt az átértés maga nem is elég, mert az is megtörténhetik, hogy a primitívebb lelkületű földműves megért és helyesebbnek ismer föl valamely új módszert: és a gyakorlatban mégis megtartja a régit, amelyhez, noha kevésbé helyes, a megszokás

erejével, és a babonás ember hagyomány-tiszteletével ragaszkodik. Szükséges tehát, hogy a földművesben a megértés képességén kívül meglegyen még a lelki élet egy bizonyos fejlettsége is; szükséges, hogy öntudata uralkodjék cselekedetei fölött, legalább oly mértékben, hogy az öntudat ereje nagyobb legyen, mint a hagyomány és megszokás ereje. Vagy más szavakkal: szükséges, hogy lelki élete arról a fejletlenebb fokról, amelyet tradicionalisztikus (hagyománytól kormányzott) lelki berendezkedésnek lehet nevezni, már fölemelkedett legyen (legalább a legfontosabb, az anyagi életre vonatkozó lelkiműködések dolgában) arra a magasabb fokra, melyet racionalisztikus (észtől kormányzott) lelki berendezkedésnek nevezünk.

Ez a kétféle lelki berendezkedés két különböző kultúrfokot jelent. Két olyan fokot, melyet az egész emberiség gazdasági, társadalmi és politikai fejlődésében meg lehet különböztetni.

Friedrich, a gazdasági földrajz nemrég elhunyt kiváló úttörője, ha azt akarta megállapítani, hogy valamely nép a gazdasági fejlettség mely fokán áll: mindenekelőtt azt nézte, hogy az illető nép fiait általánosságban milyen magasrendű lelkiműködések mozgatják cselekedeteikben, és főleg a termelés intézésében; hogy ösztönszerűleg intézik-e termelésüket, vagy szokás, hagyomány alapján, vagy végül, rendszeres, logikus megfontolások alapján, tudományos alapon.*

Friedrich nyomán, az emberiség gazdasági és szellemi fejlődésében három nagy lépcsőt lehet megkülönböztetni. Kezdetben a primitív természeti ember, tapasztalatokban szegény, fegyelmezetlen és babonás gondolkodásmódjánál fogva csak igen egyszerű és gyöngye hatásfokú termelőmódok alkalmazására volt képes; ez volt a primitív kultúra lépcsője; a ma élő természeti népek ezt az ősi kultúrfokot képviselik. Később a tapasztalatok szaporodtak és egyik nemzedék átadta őket a másiknak, szokások, hagyományok alakjában, de anélkül, hogy a tapasztalatok logikus összefüggését földeríteni igyekezett volna. Mindamellet az ilyen alapon, szokásszerűen, hagyományoszerűen gyakorolt termelőmódok már kiadósabbak voltak és magasabb kultúrát tettek lehetővé. Az európai népek kultúrája egészen a XIX. századig túlnyomóan tradicionalisztikus kultúra volt és részben még ma is az; a kínaiak és egyéb ázsiai népek kultúrája ma is tisztán hagyományoszerű kultúra. Végül, a fejlődés harmadik, legmagasabb lépcsőjén előállottak a természettudományok, amelyek logikus rendszerbe foglalták a tapasztalatokat; a termelőmódok természettudományi alapra helyeződtek; a ter-

* Marx szerint az emberiség története a munkaeszközök és termelőmódszerek fejlődése után igazodott. Friedrich tételeinek világosságánál ezt a nagyhirű és mindinkább általánosan elfogadott marxi igazságot még eredetibb okra vezethetjük vissza: az emberi gondolkodás fejlődésére (amire Pikler Gyula mindig nyomatékosan rámutatott). Mert bizonyos, hogy a történelem bármely szakában olyan termelőmódok fejlődtek ki, amilyeneknek létrehozására az emberek képesek voltak: e képességük mértéke pedig lelkiműködésük technikájának kisebb vagy nagyobb fejlettségétől függött.

melés intézésében megszűnt a hagyományos szabályok gépies alkalmazása és a körülményekkel tudatosan számoló, céltudatos gondolkodás vette át a vezetés szerepét: ezzel előállott a tudományos, racionalisztikus kultúrfok.

Az európai népek legújabbkori története nem egyéb, mint a racionalisztikus kultúra fokozatos térfoglalása és a hagyományos kultúra lassú kiszorulása. A racionalizmus térfoglalását először a termelés, s általában a gazdasági ügyek intézésében lehet tapasztalni, de azután lassanként behatol a racionalizmus az élet minden ágába: a táplálkozásba, a nevelésbe stb. A népszaporodás menete, a születések számának csökkenése is mindinkább feltűnteti a terjeszkedő racionalisztikus szellem hatását. És előbb-utóbb — a fejlődés logikája szerint — elfog következni az az idő, amikor az emberek életmódjának és összes cselekvéseinek szabályozása felszabadul a hagyományok és szokások hatalma alól és a tudomány által észszerűnek és helyesnek talált módok szerint fognak élni az emberek.* Sőt tisztán a szabadon működő értelemre támaszkodva, hagyományok, dogmák hatalmát el nem ismerve, fogják értékelné a világ és az emberi lét legmagasabbrendű lelki vonatkozású körülményeit is. (A modern szabadgondolkodó mozgalom — bár mai alakjában még sok kívánni valót hagy — lényegileg nem egyéb, mint a jövő dogmanélküli, racionalisztikus valláséletének kritikai előcsapata, szemben a dogmákra és a hagyomány erejére támaszkodó régi vallásélettel; szóval nem egyéb, mint a racionalisztikus kultúrának a legmagasabbrendű lelkiműködések világában való képviselése.)**

Az európai kultúrnépek körében, az egyeseket és a különböző társadalmi rétegeket tekintve, a racionalisztikus lelki berendezkedés fokára először csak a legkiválóbb szellemek jutottak fel; később, a tudományos termelés térfoglalásával, az értelmiségi osztályok szélesebb körei is feljutottak erre a fokra, de csak egyoldalúan, mert a fejlettebb lelki működést egyelőre inkább csak a termelésnek és hivatásbeli ügyeiknek intézésében gyakorolják, míg vallási életük, táplálkozásuk, családi és nemi életük, szórakozásaik s általában összes életszokásaik többé-kevésbé megmaradtak a hagyományos szokások, konvenciók és dogmák hatalma alatt. A dolgozó néprétegek még csak a legműveltebb országokban és csak a legújabb időkben emelkedtek ki a traditionalizmusból, egyelőre szintén többé-kevésbé egyoldalúan. A legfejlettebb népek kigazdái már racionalisztikusan intézik a termelést (bár a hagyományoktól még ebben a tekintetben sem teljesen szabadok), különben pedig még túlnyomóan a traditionalisztikus fokon állanak.

Mindezeknek elmondása talán egy kissé eltért a szorosan

* *Menticulture* (ész-kultúra), mondja Fletcher Horace, az okszerű táplálkozás egyik előharcosa.

** Hogy a szabadgondolkodó mozgalom miképpen függ össze a racionalisztikus kultúra egyéb megnyilatkozásaival és ezekkel kapcsolatban minő feladatai vannak: ezzel talán máskor lesz alkalmam foglalkozni.

vett tárgytól, de nem volt fölösleges, mert könnyebbé tette annak megítélését, hogy a magyar kiscgazda általánosságban képes-e az okszerű földművelés elsajátítására. Most már tudjuk, mit kell évégett megállapítanunk: azt, hogy a magyarországi földműves nép olyan embertömeg-e, amely még tisztán tradicionálisztikus szellemi fokon áll, avagy kibontakozott-e már a tradicionalizmusból és milyen mértékben?

Erre nézve a tények azt mondják, hogy a magyarországi földműves nép általában kibontakozott már a tradicionalizmusból; mert hiszen kibontakozott ebből maga a földművelés, még pedig már több mint harminc éve; az ezernyolcszázhetvenes, nyolcvanas évek óta. Előzőleg a magyar földművelés épen olyan tisztán vagy túlnyomóan tradicionálisztikus volt, mint még ma az orosz földművelés, és olyanféle termésátlagokat is produkált; egy hektáron 8—9 métermázsa gabonánál többet nem igen termelt. A kilencvenes évekig aztán annyira mégis csak felvitte, hogy 12 métermázsa lett a termésátlag. Ezt a haladást, ha szerény is, nem okozhatta más, mint a földművelés termelőmódjának átalakulása, a mi a hetvenes és kilencvenes évek között tényleg végbe is ment, és pedig úgy, hogy a termelőmód nagyjából megmaradt ugyan a hagyományos keretekben, de keresztül-kasul szövődött racionalisztikus alapon nyugvó szabályokkal. Ilyen természetű gazdálkodást folytat, már idestova húsz év óta, a magyar kiscgazdák átlaga. Tehát a mai kiscgazdanevelkedék már nem a tisztán hagyományoszerű gazdálkodásban nevelkedett, hanem egy átmeneti állapotban és a szellemi fejlettsége is ennek megfelelő fokon áll. Még nem nagy mértékben szabadult meg a hagyományos módszerektől: de már ismeri és gyakorolja az okszerű termelés egynémely szabályát is; tehát tud már egy bizonyos mértékben gondolkozni és az öntudat fegyelme alatt cselekedni. Szóval a jég meg van törve; az okszerűséget már nem kell, mint valami idegen új elemet, bevinni a magyar kiscgazdaságba, (mert benne van az már, ha kis mértékben is) csak nagyobbítani kell a már meglevő okszerűséget a hagyományoszerűség rovására. Arra még nem igen volna képes a mai magyar kiscgazda, hogy gazdálkodását most hirtelen a tisztán tudományos földművelés színvonalára emelje. De erre egyelőre nincs is szükség; már az is óriási lépés volna, ha a mi kiscgazdánk oly mértékben dolgoznék okszerűen, mint az átlagos németbirodalmi kiscgazda, akinek gazdálkodásában még mindig van egy jó adag hagyományoszerűség, de már mégis nagyobb részben az okszerűség hatása alatt áll és ez elég ahhoz, hogy egy darab földön 65—70%-kal többet termeljen, mint a magyar kiscgazda. Mi egyelőre eleget tennénk feladatunknak, ha sikerülne a magyar kiscgazdaságot a németbirodalmi kiscgazdaság mai színvonalára emelnünk; a tisztán racionalisztikus kiscgazdaság létrehozatala már egy következő lépés, a következő nemzedék számára.

Minden okunk megvan azt föltenni, hogy a magyar kis-

gazda mai szellemi fejlettsége teljesen elegendő ahhoz, hogy egy jelentékeny lépés történhessen az okszerű, intenzív gazdálkodás felé. Például egy akkora lépés, amely tíz év alatt 20—30%-kal növelné a termelést. Ha ez megtörténne: az a nagystílusú haladás, mely e tíz év alatt végbemenne, nemcsak az ország egész kultúrájára hatna fejlesztőleg, de magára a kisgazdára is, aki a tíz év leteltével már fejlettebb értelmiségű volna, mint ma és képessé válnék egy további, még nagyobb lépés megtételére. Ilyenféle módon ment végbe a Németbirodalom hatalmas gazdasági föllendülése az 1880-as és 1900-as évek között, húsz év alatt. Az 1880-as években a németbirodalmi kisgazda még nagymértékben hagyományoszerű gazdálkodást folytatott a XVIII. századból eredő, javított-hármasnyomású rendszer alapján — és nem produkált nagyobb termésátlagokat, mint a mi kisgazdáink most. És ha igaz, hogy a földműves értelmiségét munkájának eredményéből lehet megítélni: bizonyára az értelmisége és lelki mozgékonyága sem állt magasabb színvonalon, mint a mienké most. Következésképp, ha ő fel tudta vinni húsz év alatt 65—70%-nyi többtermelésig: a mienk is fel tudja ennyire vinni hasonló idő alatt.

Sajnos, a Németbirodalom műveltségi statisztikája nem nyújt pozitív felvilágosítást arra nézve, hogy a német földműves nép értelmisége az 1880-as években valóban nem állott-e magasabb színvonalon, mint a magyar földműves népé ezidőszerint. Csupán a behívott hadkötelesek írni-olvasni tudására vonatkozólag vannak adatok; hozzávetőlegesen ezekből is lehet következtetni a nép műveltségi állapotára.

Száz behívott hadköteles közül írni-olvasni tudott		
a Németbirodalomban	1882-ben	86,7
„ Magyarbirodalomban	1881-ben	49,2
„ „	1894-ben	71,9

1894 óta nincs újabb adat a Magyarbirodalom hadköteleseinek írni-olvasni tudásáról. De látva azt a nagy haladást, mely 1881 és 1894 között végbement: biztosra vehetjük, hogy a haladás azóta sem állott meg és ma már nálunk is lehet megközelítően annyi írni-olvasni tudó legény a hadkötelesek között, amennyi Németországban 1882-ben volt.

Azt tehát joggal föltehetjük, hogy a mi földműves népünknek az írás-olvasásban való jártassága ma már van akkora, mint a német földműves népé a nyolcvanas években volt; ámde ebből még nem következik szükségképpen, hogy az általános műveltsége is van akkora. Mert a német — és különösen a porosz — népiskola már harminc évvel ezelőtt jobb volt, mint most a mienk, amelynek átlagát az elmaradt nemzetiségi vidékek iskolái ugyancsak rontják. De ha nincs is a mi földművesünknek valami jó iskolázottsága: viszont annál nagyobb mértékben fejlesztették értelmiségét, vagy tizenöt év óta, olyan modern körülmények

amelyeknek áldásaiban harminc-nyolcvan évvel ezelőtt a német földműves nép aránylag kevésbé részesült, mert akkor még nem léteztek oly hatalmas méretekben, mint ma.

E körülmények egyike a nagyarányú kivándorlás, mely visszavándorlással jár; a visszavándoroltak pedig, kiket az amerikai légkör többé-kevésbé átalakított, okvetlenül fejlesztő hatással vannak környezetükre. Egy másik és még fontosabb körülmény a napisajtó nagystílusú kifejlődése, mely nagy tömegben terjesztett olcsó napilapokat hozott létre és a földművest napilap-olvasóvá tette. Különösen az utolsó tíz év alatt székeben elterjedt a földművesek között az újságolvasás.

Ezek az új jelenségek máris észrevehetően megváltoztatták a földműves nép szellemét; a magyar földműves már nem az, aki tizenöt évvel ezelőtt volt; ma sokkal tágabb a látóköre. Sőt helyenként szembeötlően mutatkozik a földműves nép körében az olvasás, a művelődés szükséglete; például két évvel ezelőtt az Országos Közművelődési Tanács próbaképen, falvakban néhány tucat ismeretterjesztő előadást rendezett: a nép mindenütt meglepő érdeklődéssel fogadta ezeket; némely előadótól irodalmi tájékoztatást kértek a földművesek, hogy érdeklődésük tárgyaival olvasás útján is foglalkozhassanak. Az utolsó tizenöt év a magyar mezőgazdasági kultúra fejlődésében egészen sajátos képet mutat; a földművelés termelőképessége ebben az időben csak nagyon keveset haladt, sőt a népesedéshez viszonyítva hanyatlott: de éppen ebben az időben, mikor tespedés volt minden vonalon, a földműves nép lelkében nagymennyiségű kultúrenergia halmozódott föl, amely ha a helyes utat megtalálja: a tespedés időszakára nagystílusú többtermelés, példátlan gazdasági és politikai haladás fog következni.

Az bizonyos, hogy egy ilyen nagyobb lépés megtételéhez a földműveseinkben megvan a kellő értelmiség és megvan a lelki energia is — az a képesség, hogy a helyesebbnek fölismert új kedvéért a hagyományos régítől elszakadjanak. De még ha lelki fejlettségük nem is volna ehhez elegendő: rávinné őket a kényszerűség, mert azt hovatovább érezniök kell, hogy kimerülő talajon, adósságoktól terhelve, a régimódi gazdálkodást nem lehet tovább folytatni. Tényleg — amint e sorok írója több ízben személyesen is tapasztalta — az Alföld kiscgazdái közül az értelmesebbek már most tudatosan érdeklődnek a gazdálkodás módjának javítása iránt.

Az magától értetődik, hogy a magyar kiscgazda népesség nem lévén egyöntetű tömeg: különböző alkotó részei nem egyenlő mértékben érettek az okszerű földművelésre. Különbséget tesz ebben a tekintetben már a vallás is, mely a lelki berendezettséget, a hagyományokhoz való ragaszkodás mértékét nem lényegtelenül befolyásolja. A protestáns kiscgazda kevésbé ragaszkodik a hagyományokhoz, mint a katolikus, ez ismét kevésbé, mint a görögkeleti. Tehát a mezőgazdaság fejlesztése szempontjából legértékesebb elem a protestáns föld-

műves, aki mégis egy szabadabb, tehát könnyebb mozgást engedő, lelki irány hatása alatt áll. A Németbirodalomban is az északi, protestáns vidékek vezettek a földművelésnek ama nagyszerű föllendülésében, melyről már többször említést tettünk. Minálunk nincs annyi protestáns, mint Németországban; pedig az ország gazdasági haladására nézve előnyösebb volna, ha országunk megmaradt volna protestáns jellegű országnak, amilyen a XVI. században volt; ha kevésbé lett volna eredményes a Habsburgok vissza-katholizáló politikája, melyet a XVII. és XVIII. században folytattak. De az ország akkori gazdasági és politikai gyöngesége kedvezett a rekatholizációnak, amelynek egyik főszköze nálunk is éppúgy, mint Csehországban, latifundiális nagybirtokok képzése volt; nagybirtokosok kezére juttatták a földet, hogy a népet minél koldusabb és függőbb helyzetbe hozzák, és így a katolikus papsággal szemben való ellentállóképességét gyengítsék. Amit világosan kifejezett a Kollonics híres programja: „Magyarországot előbb koldussá kell tenni, azután németté és végre katolikkussá.” Ennek a koldussátevés politikájának alkotásai a latifundiumok, amelyek eredeti céljuknak annyira megfeleltek, hogy még ma is nagymértékben hátramosztítják az ország gazdasági erősödését. De a protestantizmust, a latifundiumok dacára, csak visszaszorítani sikerült, kiirtani nem. Az ország népességéből ma is 22%-ot tesznek ki a két protestáns felekezet hívei, akik csak három országrészben: a Közép-Tisza síkján, a tótságban és Erdélyben alkotnak tömegeket, különben pedig meglehetősen széjjel vannak szórva az országnak majdnem minden vidékén.

Ez a megmaradt protestantizmus volt mindig az ország életerejének, önálló létre való képességének legfőbb fészke; minden gazdasági föllendülés, minden függetlenségi mozgalom idején a protestánsok voltak az első sorban. Így lesz most is. Ha megindul a földművelés nagy átalakulása, mely ki fogja küszöbölni a latifundiumot és a Kollonicsok által létrehozott régi Magyarország helyébe új Magyarországot fog állítani: e megújodásnak, ezen kört kiküszöbölő folyamatnak legfőbb fészke ugyanaz a protestáns kultúrelem lesz, amelyet a Kollonicsok a latifundiumok segítségével ki akartak irtani. A protestáns kisgazda lesz az az elem, mely az okszerű földművelés módszereit a legkönnyebben fogadja el és példájával a többieket is haladásra ösztönzi. Ahhoz nincs elég protestáns az országban, hogy, mint a Németbirodalomban, ők adnák meg a kultúrának általános jellegét: de ahhoz elegenden vannak, hogy az erjesztő kovász szerepét játszassák az ország gazdasági átalakulásában, melynek a földművelésből kell kiindulnia.

Mint a vallásfelekezetek között a protestáns: a nemzeti-ségek között a vezető nemzet, a magyar az, amely a haladás szempontjából a legértékesebb elem. A magyar földműves még a sokat — és nem alaptalanul — dicsért német földművesnél

is alkalmasabb a haladásra; amannál minden bizonyal könnyebb felfogású és tehetségesebb. Német földművesek nem tudnak produkálni olyan szellemi mozgalmakat, amelynek tizenöt év óta előállottak a magyar Alföldön, amelynek sok vidékén a földműves nép ma tele van a szociális haladás gondolatával, ami már jó adag racionalisztikus szellemet árul el. Sőt vannak olyan helyek (Túrkeve, Balmaz-Újváros) hol a földművesek ezrei szabadgondolkozóknak vallják magukat; a szellemi fejlettség ily magas fokára és ennek öntudatára nincs példa a világ semmiféle földműves népének körében.

A Rákosi Jenő-féle feudális-díszmagyarok annyiszor dicsérték már a magyar földműves értelmiségét, oly utálatossá tették irányukat, mely egyfelől magasztalta a magyar földműves eszét, másfelől békókat kovácsolt ennek az eszes földművesnek a megkötéséhez: hogy az ember ma már szinte restel a magyar földműves nagy értelmiségére hivatkozni. Azonban itt, ahol helyén van, hiba volna hallgatni róla, mert az, hogy a magyar földműves kiválóan értelmes, tehetséges képviselője osztályának, való tény, még pedig örvendetes tény; és az ország szebb jövőjének legfőbb biztosítéka. Nem akarok ezzel a megállapítással a fajelmélet terére kalandozni; tudvalevő, hogy ez az elmélet semmiképen nem állja ki az anthropológiai alapon nyugvó bírálatot: de nem is szükséges semmiféle fajelmélet ahhoz, hogy a magyar földműves kiváló értelmi képességeinek magyarázatát adhassuk. Ezt a képességet kifejlesztették az ország természeti viszonyai, kifejlesztette a szárazságra hajló klíma, mely nehézségeket állított a megélhetés elé; a magyar földművesnek évszázadokon át, nehéz viszonyok között kellett a pusztá létért küzdenie: ez a küzdelem élesítette meg az eszét.

Azt vethetné valaki ellenem: ha olyan értelmes a magyar földműves, hát akkor miért nem tudta magát az elnyomatásból és a szegénységből kiszabadítani? Erre nagyon egyszerű (és előző helyen már meg is adódott) a felelet. Azért, mert az elnyomatás nem szűnhetett meg addig, míg a földművesek megélhetése nehéz volt és emiatt függő helyzetben voltak; a megélhetésüket csak kiadósabb mezőgazdasági termelés tehetné volna könnyebbé: ám erre az ország nehéz természeti viszonyai között a még fejletlen mezőgazdasági tudomány nem igen tudott módot adni, egészen a legújabb időkig. És ezért, a nép tehetségei dacára, nem alakulhatott ki magasabb kultúra és demokratikusabb társadalmi szervezet. De a magyar földműves még így is sok jelét adta már eddig is a benne lappangó magasrendű kultúrképességnek; többek között jellemző, hogy asszonyához, gyermekéhez kiméletesebb, nem zsákmányolja ki úgy azok munkaerejét, mint más népek földművese, annak dacára, hogy szegénysége sok esetben ugyancsak rászorítaná erre. Hogy a nő és a gyermek aránylag milyen helyzetben van: ez nagyon megbízható fokmérője valamely nép vagy népréteg lelki kultúrájának.

Mint a múltban, katonailag, úgy a jövőben is, gazdaságilag, a magyarság van hivatva arra, hogy az ország vezető eleme legyen, annál is inkább, mert épen az országnak a mezőgazdaságra nézve legfontosabb alacsony sík- és dombvidékeit foglalja el. Egyelőre sajnos, a magyar földműves nép egy nagy része föld nélkül áll; az ország húsz évnél idősebb önálló férfi földbirtokosai közül 1900-ban csak 40,1% volt magyar* míg az ország összes lakosságából 51,4%-ot tett ki a magyarság aránya. Mert a nagy, latifundiális birtokok legnagyobb része — amint ezt már Beksics Gusztáv hangoztatta — épen a magyar vidékeken terpeszkedik. Ha a latifundiumok feldarabolódnának: épen a magyarság jutna földhöz, amely egyszersmind a legtehetségesebb földműves elem; tehát kétszeresen kívánatos, nem csupán a magyarság, de egyúttal az általános gazdasági fejlődés szempontjából is, hogy a demokráciának ez a követelése minél előbb teljesedjék.

A magyarság mellett nem kell megfedkezünk az országnak két más fejlett népeleméről: a német és a tót földművesről. Az utóbbit nem igen méltányolják, pedig, minden elhanyagoltsága mellett az értelmesebb és műveltebb elemek közé tartozik, ami kifejezésre jut abban a módban is, ahogy földjét kezeli. Csak a legmostohább hegyvidéken lehet a tót földműves gazdálkodását alacsonyrendűnek mondani, míg ott, ahol a természeti viszonyok kedvezőbbek és jobb gazdálkodást is megengednek (például Nyitra és Pozsony megyében) ott aránylag jól műveli földjét, sőt jobban, mint az ország kiscgazdáinak átlaga.

A magyar, német és tót kiscgazdák együttvéve az ország kiscgazdáinak 64%-át teszi ki: tehát majdnem kétharmadrészét. A kiscgazdák másik kisebb része főleg románokból (26%), ruthénekből (37%), szerbekből (3%) és horvátokból (1½%) kerül ki. Ezek az elemek, amelyek (a horvátok kivételével) a bizánci eredetű, görög kereszténység kultúrkörébe tartoznak, határozottan elmaradottabbak az előbbieneknél és nem képesek oly gyors és nagystílusú haladásra, mint emezek. De ebből hiba volna azt következtetni, hogy egyáltalán nem képesek haladni, ha erre megfelelő ösztönzést nyernek. Újabbán a bizánci eredetű kultúra egyéb területein is — Oroszországban, Romániában, Szerbiában, Bulgáriában — élénkebb haladás mutatkozik; ennyi haladásra, vagy még többre, a mi románjaink, i szerbjeink, ruthénjeink is képesek lehetnek, annál inkább, mert relatív elmaradottságuk dacára, átlagukban még mindig jóval magasabb műveltségi fokon állnak, mint a határon túl lakó nyelv- és vallásrokonai.

És ez a haladásra kisebb mértékben képes elem csak egy harmadát teszi ki a magyar kiscgazda népességnek, amelyről

* Rácz Gyula és Jászi Oszkár adatai szerint, V. ö. Jászi Oszkár: *A nemzeti államok kialakulása és a nemzetiségi kérdés*. Budapest, 1912. 420 l.

tehát — az átlagot tekintve — el lehet mondani, hogy szellemi színvonala, úgy, amint van, elegendő valamely a mainál sokkal okszerűbb gazdálkodás elsajátításához.

Lesznek sokan, kik ezt nem hajlandók elismerni. A konzervatív szellemű nagygazda-körök nem sokra becsülik a „paraszti” gazdasági képességeit és a magyar kisgazdaságot, mai állapotában, nem tartják képesnek valami nagyobbstíliú haladásra. E körök véleménye szerint a magyarországi kisgazdák legnagyobb részének jellembeli tulajdonságai, nézetei, szokásai éppen nem felelnek meg az okszerű gazdaság követelményeinek; és pedig nemcsak az elmaradottabb keleti országrészek kisgazdáirol mondják el ezt, de — nem sokkal kisebb mértékben — a kevésbé elmaradt középső és nyugati vidékek kisgazdáirol is. A magyar kisgazdák kevés kivétellel — amint mondják — semmiképpen nem hajlandók arra, hogy a földet tisztességes mélységig fölszántás, sem arra, hogy aratás után a tarlót lebuktassák; pedig ez a mulasztás, egyéb hátrányai mellett, előmozdítja a gyomok terjedését. Azonban a magyar kisgazda a gyomot máskülönbén sem irtja kellőképpen. A földet nem trágyázza eléggé; különben, ha akarná sem volna képes erre, mert nem tart elég állatot. És pedig azért nem, mert nézete szerint az állattartáshoz leelő kell; ám a leelőket már rég feltörte. Hogy vetett takarmányon tartson állatot, erre nem hajlandó, a vetett takarmányt szinte sajnálja a baromtól. Nagyobb és gondosabb munkát egyáltalán nem hajlandó gazdaságára fordítani, mert azt mondja: minden hiába; az időjárástól függ minden; „az isten a gazda”. A pepecselő munkát, pl. a kertészkedést, egyáltalán nem szereti. Egyáltalán — de különösen a keleti országrészekben — egy bizonyos renyheség jellemzi a kisgazdát és oly nagyfokú nembánomság, hogy saját vagyonával sem törődik sokat; a kazla mellett pipázik, házát nem biztosítja stb. stb.

Még olyanoktól is, akik különben jóindulattal és megértéssel nézik a magyar kisgazdát, nem ritkán hallunk ilyen és hasonló vélekedéseket, amelyekben tagadhatatlanul igazság is van, bár sokkal több bennük a túlzás. Mindamellett még nem is a túlzásban van a legfőbb hiba, hanem abban, amit belőle következtetni szoktak: hogy t. i. a kisgazda ezen mai hibái kizárják a kisgazdaság termelőmódjának minden nagyobbszabású reformját. Mert aki ezt következteti: az okozatot fölseréli az okkal; ugyanis a magyarországi kisgazdák felrótt hibái nem annyira okai, hanem sokkal inkább okozatai annak az extenzív gazdálkodásnak, amelyet ma folytatnak.

Aki hibául rója föl a magyar kisgazdának, hogy nem hajlandó vetett takarmányon alapuló marhatenyésztést folytatni: az nyilván azt kívánja, hogy a kisgazda olyasmit tegyen, ami

az ő gazdálkodásának mai rendszerébe sehogy nem illik bele. Hogy miért nem: azt most azért nem részletezem, mert nem-sokára ügyis sorra kerül ez a kérdés. De lássuk a többi félrött hibát. Abból, hogy a magyar kigazda nem szánt elég mélyen, nem következik, hogy lusta, vagy indolens. Végezne ő külön talaj művelést, de nem tanult különbet. Az emberiség történetében a talaj művelésnek és az erre szolgáló eszközöknek minden lényegesebb fejlesztését a talajra vonatkozó ismeretek gazdagodása előzte meg. Az egyén fejlődése nem történik más törvények szerint, mint az egész emberiségé; és a kigazda koponyája sincs másképp berendezve, mint az emberi koponya egyáltalán. Ne kívánjanak a magyar kigazdától okszerű talajművelést, míg a talaj természetéről, viselkedéséről való fogalmi megmaradnak a maguk hagyományos régiségében. Ne kívánjanak főleg azok, kik ludasok abban, hogy a magyar földműves nép mezőgazdasági oktatása eleddig oly rettenetesen elhanyagolódott. Nem kevésbé érthető a magyar kigazdának az az úgynevezett hibája, hogy a gatz nem irtja eléggé és a földjére nem szeret sok aprólékos babráló munkát fordítani. 20 centiméter mély okszerű őszi szántás és jó trágyázás mellett ugyanazon babra munka több métermázsával növeli egy bizonyos terület termését, mint 12 centiméteres tavaszi tarlós szántás és hiányos trágyázás mellett. A magyar földműves nem lusta: de az ő mai extenzív gazdaságrendszerébe az intenzívebb ápoló munka nem illik bele. Ezzel az extenzív gazdálkodással függ össze közvetve az is, hogy a mi földművesünk nem adja magát oly könnyen a kertészetre, mint a nyugateurópai, intenzívebben gazdálkodó földműves, aki a közönséges mezőgazdasági üzemben is sok aprólékosabb ápoló munkát végez és ezért a pepecselő munkát inkább megszokta: míg a magyar földművesnek szinte úgy kell beleszoknia a kertészetre, mint valami új mesterségbe. De hogy egyáltalán idegenkednék a kertésztől, az már nem igaz. Hivatalos földművelésügyi közegek az utóbbi években több helyen próbáltak magyar földműveseket bolgár rendszerű kertészetre tanítani: mindenütt teljes siker koronázta a kísérletet.

Hogy földműveseink oly extenzív gazdálkodást folytatnak, hogy oly kevés munkát fordítanak a földre: ezt nem renyhesség okozza, hanem mezőgazdasági tudásuk fejletlensége. Mai gyöngye eszközökkel sem a szárazság, sem a túlságos nedvesség, sem a fagy kártevő hatását nem tudják kellőképpen mérsékelni és tehetetlenül állnak a mi szélsőségre hajló éghajlatunk szeszélyeivel szemben. Saját tapasztalásuk igazolja őket, mikor azt mondják hogy hiábavaló az erőlködés, mert minden az időjárástól függ. Tehetlenségük tudatában nyilván nem lehet kedvük, csak úgy bizonytalanra sok pénzt és munkát ölni a gazdaságukba.

A nagy kockázattal, melyet a mi földművesünk, mai extenzív gazdálkodása mellett állandóan visel: ezzel függ össze

az a bizonyos nembánomság, amelyet emlegetni szoktak. Az ő helyében olyasvalakinek, ki idegesen fél az öt érhető bajoktól és lehetőleg biztosítani akarja magát minden csapás elől, meg kellene bolondulnia: mert hiszen állandóan, Damokles-kard gyanánt függenek koponyája fölött óriási nagy kockázatok, amelyekkel szemben tehetetlen. Amíg földművesünk nem sajátít el magasabbrendű gazdálkodást: addig az ő helyében, az ő mai kockázatát viselve bárkinek elmenne a kedve még attól is, hogy egy kapavágást tegyen, hacsak nem fejleszt ki magában egy bizonyos érzéketlenséget a kockázat iránt. Ez a bizonyos, szükséges érzéketlenség, amelyet a földműves nyugalma és munkaképessége kedvéért kénytelen elsajátítani, gyakran olyan esetekben is mutatkozik, amikor nem volna rá ok, amikor t. i. a kockázatot csekély áldozat árán el lehetne háritani.

De nem csupán természeti, hanem még más, politikai természetű kockázatok is közreműködnek a magyarországi földműves nembánomságának előidőzésében. Még nincsenek oly messze mögöttünk azok az idők, melyekben a földműves hiába törődött volna sokat a gazdaságával, mert az ebből eredő hasznot úgysem ő élvezte volna, hanem a föld urai, akik, pusztán életén felül, majdnem mindent elvettek tőle. Ezek az idők a mi országunkban, különösen olyan vidékeken, hol a nép szegény és műveletlen, még ma sem szűntek meg teljesen. Földesúr — legalább régi formájában — nincs ugyan többé, de ott van az adóhivatal, ott van a szolgabíró, a pap, a jegyző és az uzorás, akik a földművestől elveszik munkája gyümölcsének jó részét.

Állandóan a legnagyobb természeti kockázatot viselve, sokszor másoknak dolgozva és bizonytalanságban töltve az életet: a magyarországi földműves szükségképen indolens egy bizonyos mértékben; egy kis nembánomság még a haladottabb magyar és német földművesben is van; az elmaradottabb vidékek földműveseinél pedig gyakrabban és feltűnőbben előtérbe lép ez a tulajdonság. Sőt a románság és ruthénség legszegényebb vidékein a földműves egyáltalán semmivel sem törődik valami nagyon sokat, úgyszólván minden mindegy neki; és nemcsak indolens, de határozottan lusta is. Lustaságának egy nagyon közelfekvő, élettani oka is van: a rossz táplálkozás, amely nem ad neki annyi erőt, hogy a munkához kedve lehetne. Voltaképpen életösztöne súgja neki, hogy lehetőleg tartózkodjék a fárasztó munkától, mert lusta életmód mellett a szervezet mégsem érzi meg annyira a táplálék hiányát. Jobban segítene ugyan magán, ha inkább dolgoznék és több táplálékot termelne: de a segítségnek ez az útja nincs nyitva az ő számára, mert nem tudja, hogy kis darab földjén mi módon lehet többet termelni.

Ilyen állapotok persze ma már csak az ország legfélreesebb helyein vannak; az átlagos magyarországi földműves ma már meglehetősen eleven, dolgozó és gazdaságának — amennyire csak ismereteitől telik — gondját viseli. Azokkal az úgynevezett

hibákkal, melyeket az imént felsoroltunk, korántsincs olyan mértékben megterhelve, ahogy ezt a konzervatív nagygazdák állítják, s az is, ami e hibákból csakugyan megvan benne: önként adódik helyzetéből, melyet részben saját elmaradt termelőmódja okoz, részben pedig a múlt történelmi maradványa: a rossz birtokeloszlás, s a rajta felépülő osztályuralom.

Egyáltalán, ha a földműves gondolkodását, viselkedését meg akarjuk ítélni: szem előtt kell tartanunk azt a (némelyek előtt talán különösnek, szinte érthetetlennek látszó) körülményt, hogy a földműves nem valami külön emberfaj, amelynek más agytekervényei volnának, mint a közönséges *homo sapiens*-nek, hanem egy és ugyanazon módon érez és cselekszik, mint minden más ember. Bármely épeszű ember a magyar kisgazda mostani mezőgazdasági ismereteivel felszerelve és az ő telkére helyezve ugyanúgy gondolkoznék és cselekednék mint ő. A kisgazda jellemző, úgynevezett „paraszi” tulajdonságai annyira tisztán a helyzetéből erednek, hogy amennyiben helyzete megváltozik: jellemző tulajdonságai is azonnal megváltoznak. Feltűnő példája ennek az a változás, mely pár év óta Oroszországban végbemege, amely ország nagy területein (amint Hildebrand beszámol róla) a földközösségek fölosztása, a tagosítás s a parcellázás két-három év alatt teljesen átforgatta a muzsik jellemét; a renyhe, semmivel sem törődő orosz földműves meglepően szorgalmas, gondos, előrelátó kisgazda lett.

Legyen valamely vidék bármilyen elmaradott és legyenek bár kisgazdái a legtudatlanabbak, legrenyhébbek és leggondatlanabbak: ha e kisgazdák helyzetét szabadabbá és önállóbbá tesszük, e változás egymaga elég ahhoz, hogy tanulékonyságukat, szorgalmukat és gondosságukat kedvező irányban befolyásolja. Már most gondoljuk meg: a magyarországi földműves nép minden tekintetben magasabb fejlettségű, mint az oroszországi és a romániai földműves nép; helyzete már ma is szabadabb és önállóbb emezekénél; földműves népünk egyötödrésze protestáns, tehát aránylag nagy lelki szabadságú elem, felerésze pedig magyarokból, a világ egyik legtehetségesebb földműves-eleméből áll. Adjunk ennek a magyarországi földműves népnek földet és hozzá igazságos adózást, jó, demokratikus közigazgatást, nagystílusú népies mezőgazdasági oktatást; adjunk kezébe eszközöket, amelyekkel a szeszélyes magyar éghajlat kártevő hatásait mérsékelheti: és meg fogjuk látni, hogy azonnal hajlandó lesz földjére intenzív munkát fordítani és mindazon úgynevezett hibák, melyeket a nagygazdák (amúgy is túlzott mértékben) felrónak neki, el fognak tűnni gazdálkodásából. Sőt ebben az esetben a magyar földműves, jó tulajdonságok dolgában fölér majd a világ első kultúrnemzeteinek földműveseivel, ha ugyan nem múlja fölül valamennyit!

d) A gazdálkodás mely részében kell kezdődnie az átalakulásnak?

Az bizonyos, hogy értelmiség¹ és egyéb előnyös lelki tulajdonságok dolgában a magyar kiskgazda nem szenved hiányt és e tekintetben nincs akadálya annak, hogy a mai extenzív gazdálkodást jóval intenzívebb gazdálkodással cserélhesse föl. Most még csak azt kellene megtudnunk, megvan-e ehhez a változáshoz az anyagi lehetőség is. Mert az intenzív gazdálkodáshoz nem csupán értelmiség kell, de ezenkívül még tőke is. Helyesen kezelt intenzív gazdaságban egy adott területre nem csupán több eleven munkát fordítanak, de egyszersmind több tőkét is fektetnek bele, mint extenzív gazdaságban. Tőke dolgában pedig a magyar kiskgazda nem valami erős, sőt éppen az utóbbi időben a legnagyobb tőkehiánnyal küzd és kénytelen adósságot adósságra halmozni. Ez a tőkehiány tehát — úgy látszik — akadálya annak, hogy az extenzív magyar kisküzem intenzív kisküzemmé alakulhasson át.

Ámde szerencsére ez az akadály tényleg korántsem olyan nagy, mint első látszatra gondolná az ember. Mert az igaz ugyan, hogy egy tőkéletesen intenzív gazdaság nemcsak munka, de tőke dolgában is intenzív: azonban semmiképpen nem szükséges, hogy a magyar kiskgazda mai gazdaságát azonnal minden tekintetben tőkéletes, tőkeintenzív üzemmé alakítsa át. Egyelőre elég, ha abból a segélyforrásból merít, amellyel időnként bőven rendelkezik: munkaerejéből; vagyis ha okszerű módon növelvén a földjére fordított eleven munkát, munkaintenzívvé teszi gazdálkodását. Mindazon rendszabályok között, melyekkel a magyar földműves gazdálkodását javítani lehet, vannak olyanok, amelyeket csak nagyobb tőkebefektetés árán lehet alkalmazni: de viszont vannak olyanok is, amelyeknek alkalmazásba vételéhez csak igen kevés tőke szükséges. Sőt még olyan rendszabályok is vannak, amelyeket a magyar kiskgazda alkalmazásba vehet anélkül, hogy egy fillért is ki kellene adnia: csupán meg kell tanulnia azokat. Ezeket az utóbbi, semmi, vagy csekély tőkét igénylő rendszabályokat kell a kiskgazdának üzeme javítására első sorban felhasználnia; ha ezt megtette és ha azután termései növekszenek: a megnövekedett termések majd megadják neki a módot a nagyobb tőkét igénylő gazdasági javítások alkalmazására is.

Szóval az intenzív magyar kisküzem kialakulásának nem olyan változásokkal kell kezdődnie, amelyek a legtöbb akadályba ütköznek: hanem olyanokkal, amelyek aránylag a legkönnyebben mehetnek végbe. Hogy földműves népünk gazdálkodásának lehetséges javításai közül körülbelül melyek azok, amelyek aránylag a legkisebb tőkebefektetést igénylik és emellett a legnagyobb hatásfokúak: ennek megállapítását a következőkben fogom megkísérelni.

A legfőbb mezőgazdasági baj, melyet a magyar agrár-reformnak orvosolnia kell: a talajkimerülés. Ennek oka a trágyahiány. A trágyahiány oka: a marhaállomány elégtelensége. Tehát a legfőbb, legközvetlenebb cél, melyre a magyar agrárpolitikának irányulnia kell: a marhaállomány szaporítása. Minden, ami ezt komolyan előmozdítja, jó és helyes; minden, ami ezt hátramosztja, káros, s az ország boldogulását, jövőjét veszélyezteti.

Ha meg akarjuk tudni, mi alkalmas a marhaállomány gyarapítására: mindenekelőtt tisztáznunk kell, mely körülmények okozzák az állomány mai elégtelenségét; ha ismerjük az okokat: ismerjük a segítség módját is.

Hogy állattenyésztésünk nem tud kielégítően fejlődni: ennek nagy részben az az oka, hogy a régebben nagy terjedelmű legelők egy nagy részét az utolsó évtizedek folyamán szántófölddé alakították. A szántóföld nagyobb hasznot hoz, mint a legelő; ez a körülmény egymaga elég volt, hogy a nagygazdákat a legelők feltörésére ösztönözze, míg a kiscgazdáknál a kényszerűség is dolgozott, amikor a közlegelőket feltörték: mert a falu szaporodó népének földre volt szüksége, ezt pedig nem vehették máshonnet, mint a közlegelőből.

Azonban a legelők feltörésének nem kellett volna okvetlenül korlátoznia az állattenyésztést, mert hiszen szántóföldön termelt takarmányon is lehet marhát tartani, sokszor még előnyösebben, mint legelőn. Ámde, amint tudjuk, az ország állattenyésztésének legnagyobb részét kiscgazdák szolgáltatják; s azt is tudjuk, hogy a kiscgazdák nem igen hajlandók szántóföldi termelésen nyugvó állattenyésztésre és földjüknek csak egy csekély részét vetik be takarmánynövényekkel.

Mi okozza ezt a magatartásukat? Mindenekelőtt saját józan számításuk, amely visszatartja őket attól, hogy nagyobb mértékben foglalkozzanak olyasmivel, ami nem fizetődik ki. A magyar kiscgazda, mai elmaradt talajművelő rendszerével, a mi szárazságra hajló klímánk alatt csak kicsiny átlagos takarmányterméseket tud egy adott földdarabon produkálni; következőleg öneki egy métermázsa saját termelésű takarmány viszonylag sokba kerül; ilyen drága takarmányon nem igen érdemes állatot tartani. Mert hogy érdemes legyen: az állattenyésztésből folyó bevételekben nyilván meg kell térülnie — az állatok ápolására fordított munka díján kívül — a föletetett takarmány értékének is; erre azonban nincs sok kilátás, ha a takarmány túlságosan drága.

Hogy az állattenyésztés ne legyen valami nagyon jövedelmező a magyar kiscgazda számára: erről, a fenti körülményen kívül, gondoskodik az állam vámpolitikája is. A magas gabonavámok, midőn fölemelik a gabona árát, megdrágítják a termőföldet is, s ez utón még drágábbá teszik a gazda számára a takarmánytermelést, mint amilyen különben volna. Igaz, hogy a vámrendszer az állati termékek árát is emeli: ámde ennek

az áremelésnek határt szab a tej és húst fogyasztó közönségyöngye vásárlóképessége; a húсарak emelkedése tehát jóval kisebb és nem áll arányban a takarmányárak emelkedésével. Hogy az utóbbi évek folyamán (azóta, hogy a gabonaárak emelkedtek) az állattenyésztés konjunktúrája megromlott: ezt elismeri maga a nagybirtokos érdekeltség is, amely a főnálló, gabonadrágító vámrendszert létrehozta és fönntartja. A *Köztelek* 1912. február 21-iki számában *A hústermelés válsága* című cikk, miután megállapította, hogy a takarmányárak jóval erősebb arányban emelkedtek, mint az állatarak, a következőket mondja:

„Ha a ma fennálló állat- és takarmányárak alapján jövedelmezőségi számítást végezzünk, okvetlenül azt az eredményt kell megállapítani, hogy ilyen árkonjunktúrák mellett jövedelmezőleg állattenyésztést folytatni nem lehet.”

Általában azon pár év óta, hogy a gabonaárak emelkedtek, az állattenyésztés jövedelmezősége

„ugyancsak gyenge és a legtöbb esetben csak az oly fontos istállótrágya előállíthatását biztosítja.”

Ezek a megállapítások a nagyüzemre vonatkoznak, mely mégis valamivel nagyobb termésátlagokat produkál és olcsóbban termel egy métermázsa takarmányt, mint a kiscgazda, akinek állattenyésztését a nagybirtokos agráriusok kenyér- és takarmánydrágító vámpolitikája ugyancsak megkárosította. Napnál világosabb, hogy ez a vámpolitika az állattenyésztést korlátozza és így nagy mértékben előmozdítja az ország termőföldjének kimerülését.

Egy harmadik oka a baromállomány gyöngye fejlődésének a tökehiány. A kiscgazdák, különösen a kisebbföldűek, már azért is kénytelenek gabonával és kukoricával bevetni földjük túlnyomó részét, mert ezeket a termékeket az aratás után azonnal pénzzé tehetik: míg ha takarmányt vetnek és a takarmányon állatot nevelnek, az ebből származó bevételre általában jóval tovább kell várniok. Ilyen hosszú kiváráshoz azonban nincs pénzük, hiszen gyakran a gabona learatását is alig tudják kivárni; akárhányszor előfordul, hogy az aratást megelőző utolsó hónapokban már adósságból élnek.*

* Az állattenyésztés korlátozottságának e három felsorolt okára lehet visszavezetni sok alföldi kiscgazdának azt a kegyetlen és sokszor felrótt hibáját, hogy a szalmát és kukoricaszárát eltüzel és így megrabolja földjét a trágyától. Azonban mit teygen a sok fölösleges szalmával, ha egyszer nagyobb mértékű állattartásra nem nyílik módja, s így a szalmát alom gyanánt nem értékesítheti? Mihelyt meg fog indulni az Alföldön az állattenyésztés: a földműveseknek azonnal lesz rá gondjuk, hogy szalma és kukoricaszár helyett gazdaságosabb tüzelőanyagra teygenek szert.

Mindebből már most körülbelül tudjuk, mire van szükség ahhoz, hogy az ország marhaállománya kellőképpen gyarapodhassék. Arra, hogy a kigazda megtanulja, miképp lehet egy holdon több takarmányt termelni és ennek métermázsáját olcsóbban előállítani, mint ma. De ez még nem is a fődolog. Mert hiába tanulja meg a kigazda az olcsóbb és bőségesebb takarmánytermelést: sokra nem megy vele, ha földje túlnyomó részét, pénzhiány miatt, tovább is szemtermelésre kénytelen fordítani és nem vethet be több földet takarmánynövényekkel, mint eddig. Itt csak ez segíthet: vagy kölcsön útján jelentékeny mennyiségű és olcsó tőkéhez kell juttatni a kigazdát (ami ugyancsak sok nehézségbe ütközik) vagy pedig (és ez a könnyebben járható út) meg kell őt tanítani arra, hogy miképpen termelhet több gabonát és kukoricát egy hold földön. Ha ezt megtanulja: akkor azt a gabonamennyiséget, amelyet nem nélkülözhet, kisebb darab földön termelheti meg és a földjéből nagyobb részt fordíthat takarmánytermelésre; így aztán módjában áll marhaállományát szaporítani anélkül, hogy e célra újabb kölcsönöket kellene fölvennie.

A marhaállomány gyarapodásának tehát az a legfőbb előfeltétele, hogy a szemtermések nagyobbodjanak. Hogy tényleg így van, azt mutatja az eddigi tapasztalás is. 1880 és 1896 között, abban az időben, amikor az ország gabonatermelése nekilendült, úgy, hogy a szemtermések gyarapodása gyorsabb volt, mint a népszaporodás: egyszersmind a marhaállomány is szaporodott. Viszont 1896 és 1906 között, a stagnáció időszakában, amikor a szemtermelés elmaradt a népszaporodás mögött: a marhaállomány jelentékenyen csökkent és csak 1907 óta indult újabb — de korántsem kielégítő — gyarapodásnak azért, mert 1907 óta (bár a gabonatermések stagnációja nem szűnt meg), az emelkedő kukoricatermések mégis valamennyire kisegítették az országot. A következő táblázat számokban mutatja a szemtermelés, a népesség és a marhaállomány fejlődésének ezt a fent leírt összefüggését.*

	Összes gabona és kukorica termék volt millió q.	Ebből egy főre jutott kilogramm		A marhaállomány volt, szarvasmarha egység
1887/96 évek átlagában	102,8	670	1884-ben	8,678.000
1897/906 „	104,3	613	1895-ben	9,875.000,
1907/111 „	117,5	656	1906-ban	8,971.000
			1911-ben	10,268.000

* Az adatok forrását illetőleg 1. az előző *A mezőgazdasági többtermelés: az ország létkérdése* című fejezet táblázatait a *Huszdik Század* 1912. májusi számában. — A terméseknek és a népesség számának a marhaállománnyal való összefüggését illetőleg 1. szerzőtől *Föld és társadalom* 214—220 1. és *Magyarország gazdasági forradalma felé, Huszdik Század* 1909. január, 29-31 l.

Érdekes, hogy 1890 táján, amikor a szemtermelés gyarapodása erős volt: sokkal kevesebb közlegelőt törtek föl a gazdák, mint később. 1884 és 1895 között az országos szántó-föld-terület gyarapodása csak 140.000 hektár volt, míg a következő évtizedben közel 700.000 hektárt tett ki a gyarapodás. Pedig a falvak népe 1890 táján is erősen szaporodott: de mivel a termelőmód javult, s így a nép a már eke alatt levő terület határain belül is elegendőképen tudta növelni a termelést, nem volt arra kényszerülve, hogy szaporulatai számára a közlegelelőből vágjon ki újabb területeket, amire tíz évvel később, mikor a termésátlagok hanyatlani kezdtek, már nagyobb mértékben rászorult.

Ezekből a tényekből kiviláglik, mennyire téves, sőt képtelen irányban mozog az állam jelenlegi állattenyésztő politikája, mely a marhaállomány gyarapítása végett a közlegelelők feljavítását tűzte ki legfőbb célravezető eszköznek. A legelők feljavítása mindenesetre hasznos, de ha nem tanítják meg a földműves népet egyidejűleg arra, hogy miképpen lehet egy hold földön több gabonát termelni: akkor épségben maradnak az összes okok, melyek eddig a legelők feltörésére vezettek és a falvak szaporodó népe, hogy szaporulatait elhelyezze, a feljavított közlegelőt éppúgy át fogja alakítani szántófölddé, mint eddig a feljavítatlant. Igaz ugyan, hogy a konzervatív nagybirtokos-körök, melyek a földművelésügyi kormányt dirigálják, egyáltalán meg akarják tiltani a közlegelelők feltörését; amint ők mondják, az állattenyésztés érdekében. Ám ez a tilalom azon esetben, ha a földműves nép gabonatermelő technikája nem javul, — föltéve, hogy a nép szükségletei ellenére egyáltalán végre lehet hajtani: — csak azt fogja eredményezni, hogy a magyar kisgazda szemes terményekkel lesz kénytelen bevetni földjének azt a részét is, amelyet eddig mégis takarmánytermelésre fordított.

Mindenesetre figyelemreméltó, hogy a nagybirtokos érdekelttség, szemben az ország termőföldjének fenyegető kimerülésével, a marhaállományt nem modern eszközökkel, a szántóföldi növénytermelés intenzív fejlesztése útján akarja gyarapítani, hanem a régimódi, extenzív legeltető állattenyésztést akarja — minden szükséglet és fejlődés ellenére — konzerválni, olyan intézkedésekkel, amelyek a talaj kimerülését csak előmozdíthatják. Ez is mutatja, hogy — bár fennen hangoztatják, hogy ők első sorban a földműves nép és a földművelés érdekeit szolgálják — sem a kisgazdaságot nem akarják komolyan fejleszteni, sem pedig a fennálló viszonyok között, a művelés érdekében nélkülözhetetlen állattenyésztést, amelynek kibontakozását különben is az ő kenyér- és takarmánydrágító vámpolitikájuk hátráltatja. A fennálló viszonyok között Magyarországon a konzervatív és arisztokratikus mezőgazdasági politika csupán a talajkimerülés előmozdítására alkalmas.

Tehát az intenzív kisüzem kialakulásának a szemtermeleésből kell kiindulnia. A baromállomány fejlesztése ezen az úton megtörténhetik anélkül, hogy a kisgazdának kölcsönpénz kellene az állatneveléshez: míg a szemtermelés javítása nélkül a baromállomány szaporítása csak kölcsönpénzből történhetnék. Föltehetné ugyan valaki azt a kérdést, hogy vajjon képes-e a gazda a szemterméseket növelni, mielőtt a marhaállományt szaporította volna: mert ha nem tud a földnek több trágyát adni, miképpen termelhessen több gabonát, mint eddig? Szerencsére a dolog nem áll egészen így. Magyarországon a gabona- és kukoricaterméseket ezidőszerint még igen erős mértékben lehet nagyobbítani a trágyázás minden növelése nélkül, tisztán a talajművelésnek és a növénytermelés egyéb tekintetben való módszereinek javítása által. Az igaz, hogy a föld általában többé-kevésbé ki van merülve: ámde nem nagy mélységig; mert a magyar kisgazda eddig még nem igen szántott 13—15 centiméternél mélyebben. Kimerülve csak az a sekély réteg van, amely eddig szántva volt; e sekély felső réteg alatt a legtöbb esetben még egy további termékeny réteg van, amely éppen nincs kimerülve, s amelyet a szántás fokozatos mélyítésével bele lehet keverni az eddigi termőrétegbe; egészen 20—25 centiméter mélységig, sőt mélyrétegű talajoknál, amilyen nálunk sok van, még tovább is. Ez a mélyebb réteg ugyan szintén nem kimeríthetetlen, azonban a benne felhalmozott erőkészletek okvetlenül elegendők ahhoz, hogy — okszerű talajműveléssel és a növénytermelés némely javításával föltáratván — iegalább egy évtizeden át a maiaknál jóval nagyobb termés-átlagokat táplálhassanak még abban az esetben is, ha időközben a trágyázás semmiféle javulása nem állna elő. Már pedig az egészen bizonyos, hogy azon esetben, ha a gabona- és kukoricatermések nagyobb mértékben növekedni fognak, a baromállomány szaporodása szinte önmagától be fog állni. S emellett, ha a nagyobb termések a földművest pénzhez juttatják és a haladás számára hozzáférhetőbbé teszik őt, a műtrágyák használata, is általánosan el fog terjedni a kisgazdák között.

És így a kisgazdaság reformjának első lépése: a talajművelés javítása. Ehhez mindenekelőtt igásérvő szükséges. És épen ez az, amiben a magyar kisgazdaság ezidőszerint hiányt szenved. Apró gazdaságban nincs annyi igásmunka, hogy 2—3 erős igásállat tartása kifizetődhetnék. Ezért a magyar kisgazdák közül a kisebb földűek nem igen tartanak más igaerőt, mint két gyöngye kis lovat vagy ökröt; gyakran ezeket sem tudják gazdaságukban kihasználni és fuvarozás útján kell értékesíteniök — amennyire tudják — az állaterő fölöslegét. Erősebb igásállatokat csak olyan helyen tarthatnak, ahol bővebben akad fuvar.

A kisgazdaság ellenségei azt állítják, hogy a kisgazda egyáltalán nem képes az okszerű talajművelésre, mert nincs módjában megszerezni az ehhez való igásérvőt. Tényleg azonban nincs így. Még a 8—10 holdas kisgazda is megművelheti

okszerűen a földjét, ha három-négy tehenet tart és ezekkel szánt: mert három tehen ereje teljesen elegendő a földnek 20 centiméter mélységig való okszerű megműveléséhez; viszont az ilyen apró gazdaságban nincs annyi munka, amennyi a teheneket a tej hozam vagy a borjazás rovására megerőltetné, úgy, hogy a tehenek mint haszonállatok is megszolgálják tartásukat és az igáserő majdnem ingyenben van. Németország kisgazdáinak javarésze tehenekkel szánt, vagy pedig fiatal, még haszonba növekvő ökrökkel; az ottani viszonyok között, amint német szakemberek megállapították: az 5 hektárnál (9 kat. hold) kisebb gazdaság számára a tehen a legelőnyösebb igáserő; az 5—15 hektárnyi (9—26 holdnyi) területű gazdaság vezetője pedig úgy jár legjobban, ha fiatal, még haszonba növekvő ökrökkel szánt. A mi viszonyaink között — különböző okokból — rendszerint még a 16—18 holdas gazdának is inkább a tehenekkel való szántást lehet ajánlani és csak az ennél nagyobbföldű kisgazdának a fiatal ökrökkel való szántást. Föltéve persze, hogy nem lakik túlságosan messze a földjétől, amely esetben az igás-munka aránytalanul több és emellett az ide-oda való kocsiszás gyorsabb járású állatot kíván; ebben az esetben, nem használhat igásállatnak mást, mint lovat.

Hellyel közzel a mi kisgazdáink is üzik a német kisgazdák praxisát fiatal ökrökkel, sőt tehenekkel is, különösen a nyugati országrészekben. De ilyen gyakorlat alapján is csak gyöngye igáserőt tartanak: azért, mert az ő mai talajművelő rendszerük nem követel nagyobb erőt. Mihelyt meg fogja ismerni a magyar kisgazda az okszerű talajművelést és meggyőződik ennek előnyös hatásairól: azonnal hajlandó lesz, hogy — még kisebb áldozatok árán is — annyi igáserőt tartson, amennyi ehhez szükséges és le fog győzni e tekintetben minden előítéletet, amely ma pl. a tehenekkel való szántástól még általában visszatartja.

Föltéve azonban, hogy egyes esetekben — legalább egyelőre — nagyobb nehézségek állják útját az igáserő fejlesztésének: azért ilyen esetekben is módját lehet ejteni a talajművelés javításának. A magyar kisgazda ugyanazzal az igáserővel, amellyel ma rendelkezik, jobban és mélyebben is művelheti földjét, ha mai ekéje helyett jobb és tökéletesebb ekét szerez be; nem kell ehhez olyan nagy tőke, kikerül az egész befektetés 70 koronából és ez az összeg már az első év termés-többletében megtérül, többszörösen is. Sőt ha még ezt a 70 koronát sem tudná befektetni, akkor is segíthet magán, ha tudása és akarata van hozzá: adjon ősszel bővebb takarmányt az igás állatainak és akassza néhány centiméterrel mélyebb fogásra az ekét, amint Cserháti mondta az alföldi gazdára vonatkozólag:*

„Ha pedig az állatokat kellőképpen takarmányozza, akkor azok a mélyebbre akasztott ekét is elbirják ... [A] jobb munka eredményére nem soká kell

* *Az Alföld mezőgazdasági viszonyainak reformja.* Budapest, 1907.

várni, mutatkozni fog az a következő termésben és ha a gazda a jobb termés árából legsúlyosabb adósságait törlesztette, első gondja legyen a szükséges számú Sack-ekék beszerzése . . . Ezután következnek az igaerő oly mérvű szaporítása, hogy a mélyítő szántásra áttérni lehessen, hogy a szükséges szántásokat idejében elvégezni lehessen.”

Cserháti Sándor 1907-ben még csak a német eredetű Sack-ekét ismerte: ámde keletkezett azóta Magyarországon egyennél is jóval tökéletesebb földművelő eszköz: a Jurenák-féle eke, mely a magyar viszonyokból fejlődött ki. Az nem mindegy, hogy valamely eke milyen országban keletkezett: mert a különböző országokban a talaj nem egyforma és nem egyenlő módon viselkedik. Angliában például másféle talajviszonyok uralkodnak és az éghajlat is más természetű és más hatással van a talaj viselkedésére, mint Németországban. Ezért annak idején, amikor Németországban az intenzívebb gazdálkodás feltételei előállottak és a gazdák jobb talajművelésre kezdtek törekedni: hiába próbálták Németországban meghonosítani az angol ekét; sokra nem mentek vele és nekik maguknak kellett saját viszonyaikból kiindulva egy jó ekét konstruálniuk, amelynek legfejlettebb alakja a Sack-eke. Hasonlóképpen vagyunk mi magyarok a német ekével: nálunk általában a kötöttebb (agyagos, vályogos, szikes) talajok uralkodnak, nem a homokosak, mint Németországban, s emellett az éghajlatunk szárazabb és ingadozóbb. Eddig, amíg csak extenzív gazdálkodásról, felületesebb talaj művelésről volt szó: megtette nálunk a Sack-eke, de most, amikor az intenzív gazdálkodás küszöbén állunk: nehezebb viszonyainknak megfelelően tökéletesebb talajművelő eszközökre van szükségünk. És tényleg pár év óta — idők jele ez — meg is indult ebben az irányban a fejlődés; nemcsak a motoros talajművelés terén állottak elő új eszközök (Köszegi-féle, Gibás-féle talajművelőgépek) de — ami közgazdaságilag fontosabb — előállott egy új fogatos eke is, mely magasabb fejlettségű, s ennek megfelelően egyszerűbb szerkezetű és nagyobb hatásfokú a Sack-ekénél. Az új, feltalálója után Jurenák-ekének nevezett eszközzel folytatott kísérletekből az tűnt ki, hogy ugyanolyan erőtől vontatva, ugyanannyi idő alatt, ugyanolyan mélyen a Jurenák-eke 1600□-ölet szánt fel, míg a Sack-eke 1200□-ölet.* Takács Zsigmond pedig a *Köztelek* 1912. május 1-i számában a következőket mondja róla:

„A Jurenák-ekéről eddig megjelent vélemények megegyeznek abban, hogy a szerkezet egyszerűsége, a könnyű beállítás és szabályozás, továbbá a biztosabb járás mellett 40—50%-kal nagyobb a munkaképessége, 25—30%-kal kevesebb a vonóerő szükséglete, munkája pedig jobb, mint a Sack-ekéé, mert ugyanolyan jó porhanyítás mellett jobban fordítja a talajt.”

Lehet, hogy ezekben a számszerű adatokban egy kis optimista túlzás is van, de még ha ezzel számolunk, akkor is

* L. Pálffy Dezső cikkét a *Köztelek* 1912. febr. 17-ki számában.

kétségtelen, hogy a Jurenák-ek jóval nagyobb hatásfokú a Sack-ekénél. És ha sikerülne a magyar kisgazdák körében a Jurenák-ekét elterjeszteni, ez magában véve jobb és mélyebb talaj művelésre képesítené őket, még ha nem is nagyobbodnék igáserejük. Ez a jó eke nagyon megkönnyítheti az intenzív magyar földművelés kialakulását.

Egyébiránt a gabonaterméseket még a talajművelés minden előzetes megjavítása nélkül is lehetséges növelni, tisztán a kikelt gabonanövények kezelésének azon reformja által, melyet a már többször említett Demcsinszki-féle eredeti átültető vagy feltöltő eljárás tartalmaz. Ezekkel az eljárásokkal Oroszországban még az orosz muzsik módja szerint sekélyen szántott és rosszul trágyázott földön is óriási terméstöbbleteket értek el, azért, mert az új eljárás hatalmasan kifejleszti a gabona gyökereit, amelyek aztán mélyen lenyúlnak és az alsóbb földréteg érintetlen erőszkeleteiből is merítenek. Az természetes, hogy a termések ezen utón való fokozása is — trágyázás nélkül — csak az évek egy bizonyos során át lehetséges, azután már kimerül az alsóbb termőréteg, hacsak nem áll be időközben jobb trágyázás és talajművelés.

Ahhoz, hogy a Demcsinszki-féle átültető vagy feltöltő eljárást alkalmazásba vehesse, a kisgazdának igazán semmiféle tőkebefektetésre nincs szüksége; az egész új rendszabály csak egy bizonyos, okszerűen elhelyezett munkabefektetésbe kerül, amelyet már az aratás megfizet. Ha kisgazdánk a Demcsinszki-féle gabonatermelést alkalmazásba vennék, a nagy termések azonnal könnyebb lélekzethez juttatnák őket, és megadnák számukra annak lehetőségét, hogy marhaállományukat — s ezzel kapcsolatban igáserejüket és földjük trágyázását — növeljék.

Szóval az igásereő hiányát és általában a tőkehiányt nem tekinthetjük valami kikerülhetetlen nehézségnek, amely okvetlenül gátolná, hogy a földműves kisemberek gazdálkodásának reformja megindulhasson, mert, amint láttuk, vannak az okszerű földművelésnek egyes rendszabályai, melyeket földműveseink mai helyzetükben is alkalmazhatnak, s amelyek emellett elég hatásosak ahhoz, hogy alkalmazásba vétetvén, a földművest kiemeljék mai nyomott helyzetéből és a további haladás útját megnyissák számára. Csak az szükséges, hogy a kisgazda minél előbb megtanulja ezeket az emelőrúd szerepére alkalmas rendszabályokat. Viszont igaz, hogy a földműves nép mai nyomott helyzete némely tekintetben akadályozza annak, hogy a földművesnek a tanulásra és a tanult dolgok gyakorlati felhasználására alkalma és kedve legyen. Ez okból minden olyan változás, mely a földműves nép helyzetén valami úton-módon könnyítene, egyszersmind nagy mértékben gyorsítaná az okszerű termelőmódok elterjedését. Ilyen hatással volna például már valamely progresszív alapon álló adóreform is, mely a terhek egy részét levenné a kisember gyöngé válláról, hogy erősebb vállakra helyezze. Megkönnyíthetné továbbá az intenzív kisüzem kialakulását, ha

a kisgazda előnyös módon nagyobbíthatná földjét; — mert nemcsak, hogy minden tekintetben könnyebb lélekezethez jutna, de földjének nagyobbodása közvetlenül is kedvezően hatna baromtenyésztésére. Amennyiben — nagyobbodván a földje — ebből nagyobb részt fordíthatna takarmányul szolgáló növények termelésére; tehát inkább foglalkozhatnék állattenyésztéssel; — ez esetben ígás erejét is könnyebben nagyobbíthatná. — Hasonló irányban hatna a vámrendszer egy olyan megváltoztatása is, mely a haszonállattartást jövedelmezőbbé tenné, mert az ígásérő kérdését úgy oldhatja meg legjobban a kisgazda, ha az ígásállatot haszonállat gyanánt is használja.

Növelhetné végül a kisüzem intenzitását a vasúti szállítás tarifáinak egy olyan reformja és az értékesítés egy olyan szervezése, mely lehetővé tenné, hogy a kisgazda az eddiginél nagyobb mértékben foglalkozhassék baromfitenyésztéssel, tejgazdasággal, gyümölcészettel és egyéb hasonló, intenzív és jövedelmező termelőágakkal, mert ez amellet, hogy a nyújtott jövedelem révén könnyebb mozgáshoz segítené a kisgazdákat, más tekintetben is az intenzívebb termelés irányába terelné őket.

Általában a modern gazdasági élet intézményeinek minden, a falun való térfoglalása, a demokrácia minden előnyomulása, amely javítaná egy vagy más tekintetben a földműves helyzetét, egyszersmind növelné gazdasági mozgékonyosságát és a tanulásához való kedvét. A mezőgazdasági reform ügye szervesen összefügg a demokratikus haladás minden ágával.

*

Az imént, a földműves nép gazdálkodásának reformját tekintve, csupán a kezdő lépéseket tárgyaltuk, melyek a haladás útját megnyitni alkalmasak. Hangsúlyoznunk kell azonban, hogy e kezdő lépéseket nyomon kell követniök más fontos lépéseknek. Ha csupán a szemtermések növekszenek és azután semmi sem történik, akkor e változás csupán a talaj fokozott kimerülését készíti elő. Szükséges, hogy a szemtermések növekedését nyomon kövesse a takarmányterület kiterjedése és a marhaállomány gyarapodása. Az igaz, hogy ez magától, automaticé is nagy mértékben beáll. Mert ha nagyobbodnak a szemtermések, ennek szükségképpen az lesz a hatása, hogy a gabona olcsóbb lesz és ugyanakkor úgy a falvakban, mint a városokban szaporodik a kereseti alkalom és nagyobbodik a lakosság vásárlóképessége; és (mivel a modern okszerű táplálkozás általános elterjedése egyelőre még egy távolabbi jövő lehetőségei közé tartozik) a lakosság a maga nagyobb vásárlóerejét hús, tej, s egyéb animális tápszerek vásárlására fogja fordítani; következőleg az állattenyésztés konjunktúrája — a mondott esetben — hatalmasan javulni fog, aminek hatása nem maradhat el és a marhaállomány növekedésében kifejezésre is kell jutnia.

Azonban a marhaállomány szaporodása még a mondott esetben sem állhat be mindenütt a kellő mértékben, kisebb-

nagyobb akadályok miatt, amelyeket külön rendszabályokkal el kell háritani. Amennyiben földművelésünk reformjának első nagy lépése a szemtermések növelése — végrehajtást nyer: az utána közvetlenül következő feladat, a reform második nagy lépése, az okszerű takarmánytermelés elterjesztése, a tejjgazdaság szervezése és egyéb az állattenyésztést előmozdító intézkedések; továbbá, hogy a marhaállomány szaporításának célbavett eredménye, a talajkimerülés orvoslása csakugyan beálljon, a második lépésnek ki kell terjeszkednie a helyes trágyakezelésnek, s az istálló- és műtrágya okszerű használatának elterjesztésére is.

A Nagy-Alföld parasztvárosaiban még egyéb, különleges intézkedések is szükségesek a haszonállattartás előmozdítására. Ott a határok nagy kiterjedése azt a bajt vonja maga után, hogy számos gazda (nem mind) a városban lakván és ott tartván istállóját: a gazdasági udvar az óriási határban levő földektől igen gyakran több mértföldnyi távolságban van. Ilyen gazdák nem képesek arra, hogy jövedelmező haszonállattartást folytassanak és földjüket okszerűen trágyázhassák; az esetben sem, ha a nyári félévet kinn a határban, tanyájukon töltik. Itt — amint Cserhádi Sándor megállapította — nem lesz addig okszerű gazdálkodás, míg a gazdák nem szánják rá magukat, hogy az egész évet künn, földjeiken töltsék, úgy, amint ezt már ma is sok alföldi, kiscgazda teszi.

Ám hogy az alföldi városok gazdáinak kitelepülése általánosan megindulhasson, ennek az az előfeltétele, hogy már előzetesen végbemenjen a szemtermések emelkedése. Ha ez meglesz, és ha egyszersmind a haszonállattartás jövedelmezősége előtérbe lép, akkor a gazdáknak több ösztönzésük lesz arra, hogy a határba kitelepedjenek és meglesz az anyagi erejük is az építkezéshez, amivel ez jár. Akkor azután elő fog állni az Alföldön az a pompás modern tanyarendszer, kultúrával teljes tanya-központokkal, amely Dániában csodálatra készíti az utazót. Sőt a dán kultúránál is magasabb kultúra állhat elő az Alföld parasztvárosaiban, ha egyszer a haladás nekilendül. Ha a gazdák kitelepednek, a városban sok ház üresen marad és olcsó lesz a lakás. Akkor aztán az alföldi városok nagyon alkalmasak lesznek arra, hogy iparvállalatok telepedjenek oda munkásaikkal, annál is inkább, mert a sokat termelő földműves nép vásárlóképes piacot és olcsó élelmezést nyújt az iparosoknak. Ilyen módon előállhat az Alföldnek ma még sivár parasztvárosaiban olyasvalami, amire még sehol a világon nincs példa: intenzív földművelés és modern ipar egyazon óriási területű községben, egymással összekapcsolva, egymás előnyeiben kölcsönösen részesedve.

A földművelés reformjának első és második nagy lépése után, ha ezek megtétettek, már magától jön a többi: az igazi mélyművelés és minden ami az intenzív földműveléshez tartozik, a kiscgazdák általános szövetkezeti szervezkedésével együtt, amely nem annyira előfeltétele, mint inkább következménye a kisüzem intenzív fejlődésének.

e) A többtermelés kisgazda-érdek

Van azonban még egy fontos kérdés, melyet tisztáznunk kell. Azt már láttuk, hogy a magyar kisgazdáknak megvan a képességük az okszerű, intenzív földművelésre való átmenethez és azt is láttuk, hogy a ma uralkodó tőkehiány dacára is lehetséges, okkal-móddal, ez a változás. Ám hogy az intenzív kisüzem tényleg ki is alakuljon, az még egy előfeltételtől függ: attól, hogy a kisgazdának valóban érdekében áll-e az intenzív gazdálkodás? Mert ha nem áll érdekében: akkor, ha meg is van a képessége az okszerű intenzív gazdálkodáshoz, bizonyára nem lesz hajlandósága erre áttérni még azon esetben sem, ha módja nyílik rá. Tehát igazán „gazda” nélkül csináljuk a számadást, ha ezt a kérdést alaposan tisztába nem hozzuk.

Egy előző alkalommal kimutattuk, hogy az intenzív magyar földművelés kialakulása a termények árviszonyait és a munkabért lényegesen módosítaná. A munkabér emelkednék, s ugyanakkor a közös vámterületen oly gabonabőség állna elő, hogy a gabonavámok elveszítenék áremelő hatásukat és a gabona ára a vám összegével kisebbednek. Érdékében áll-e a kisgazdának az árviszonyok ezen változása vagy nem? Ez az, amit meg kell tudnunk.

Az kétségtelen, hogy ha a gabona egy 5—6 koronás áresése ma hirtelen következne be anélkül, hogy földműves népünk gazdálkodása előzőleg javult volna: a magyar kisgazda ezt a hirtelen áresést aligha köszönné meg. Mert mai gazdálkodása mellett, csekély jövedelmét nagy részben gabona és tengeri eladásából nyeri; és mivel mai elmaradt termelőmódjaival több gabonát termelni nem bír és mai gazdálkodás-rendszere mellett arra sincs módja, hogy más termelőágakra, pl. állattenyésztésre térhessen át: a gabonaárak valamely hirtelen alásülyedése kárt okozna neki és zavarba hozná — legalább átmenetileg — addig, amíg megtanulná, miképpen alkalmazza gazdálkodását a változott viszonyokhoz.

Egészen másképen alakulna azonban a helyzet az esetben, ha a gabona áresése egybe volna kapcsolva a munkabérek emelkedésével és főleg ha a kisgazdát nem készületlenül érné a változás, hanem inkább éppen az ő gazdálkodásának fejlődése, munkájának bőségessé váló termelőképessége okozná úgy a gabona olcsóbbodását, mint a munkabér emelkedését. Ebben az esetben, a gabonaár hanyatlása dacára, már gabonáért is sokkal több pénzt venne be a kisgazda, mint ma, amikor a gabonaárak magasak.

Ezt be kell látnunk, ha számításba vesszük, hogy a magyar kisgazda ezidőszertint szemterméseinek csak egy kis részét tudja piacra vinni; aminek az az oka, hogy a termésátlagai nagyon is kicsinyek: országos átlagban, egy kat. holdon nem termel többet $6\frac{1}{2}$ q. gabonánál vagy $8\frac{1}{2}$ q. tengerinél. A csekély gabonatermésekből sokat elvesz már a vetőmag is, amely kat.

holdanként kb. 1 métermázsára megy: tehát a $6\frac{1}{2}$ q-ás termésnek 15%-át foglalja le. Ezenkívül, mivel egy kisgazdaság egész szemtermése kicsiny: sokat elvesz belőle a kisgazda családjának élelmezése, továbbá a barmok takarmányozása is, mely szintén sok szemes terményt emészt föl, azért, mert a magyar kisgazda nem sok szálás és gumós takarmányt termel, marhát azonban mégis csak tart annyit, amennyit; tehát kénytelen hozzányúlni szemterméséhez, hogy marháit takarmányozhassa.

Hogy szemtermésének mily csekély részét viszi piacra a magyar kisgazda: ezt legjobban meglátjuk egy konkrét példából. Országos átlagban — mint előzőleg már szó volt róla — egy 20 kat. holdas gazdaság körülbelül (de nem egészen) elegendő egy földműves család megélhetéséhez. Egy ilyen 20 holdas gazdaság területéből — az üzemstatisztika adatai szerint — átlag 68%, tehát $13\frac{1}{2}$ hold jut szántóföldre. Amelyből — ugyancsak országos átlagban — $7\frac{1}{2}$ hold (55%) gabonával és $2\frac{3}{4}$ hold (20%) kukoricával van bevetve. Holdanként $6\frac{1}{2}$ q. gabona, illetőleg $8\frac{1}{2}$ q. tengeritermést számítva: a gazdaság összes szemtermése kitesz 72 métermázsát. Ebből a termésből kell, számításom szerint, hozzávetőlegesen

Vetőmagra	8 q.
a gazdának és családjának élelmezésére	15 „
a 6 szarvasmarha-egységet kitevő baromállomány* és a baromfi takarmányozására legalább	33 „
összes szükséglet	56 q.
eladásra marad	16 q.
az egész 72 q.-nyi termésnek	22%-a

Ha a gabonatermések növekednének: ennek az volna az első és legközvetlenebb hatása, hogy a kisgazdának nemcsak, hogy megnövekednék a szemtermése, de e nagyobb szemtermésnek nagyobb százalékát is tudná piacra vinni, mint ma. Tegyük föl, hogy a termelőmód igen mérsékelt javítása folytán a magyar kisgazdaság átlagos gabonatermése holdanként $6\frac{1}{2}$ q-ról 8 q-ra, kukoricatermése pedig $8\frac{1}{2}$ q-ról 12 q-ra emelkednének (ami nagyon szerény haladás, s a lehetőség határán mélyen alulmarad). Ebben az esetben a mondott 20 holdas gazdaság szemtermései 72 métermázsáról 93 métermázsára emelkednének. Vetőmagra azonban ez esetben sem kellene több, mint ma, — a család élelmezésére szintén nem kellene több szemes jószág és (föltéve, hogy egyelőre a baromállomány nem változnék) marhatartásra sem. Következőleg, mindezen célokra 56 q. szem továbbra is elegendő lévén: a 93 métermázsra összes termésből 37 q. maradna eladásra; az egésznek 40%-a. És amennyiben az így származó gabonabőség le is rontaná a vámok hatását, és amennyiben a búza ára 22—24 koronáról 15—16

* A mezőgazdasági üzemstatisztika adatai szerint (III. rész 34* és 40* 1.) a 10—20 holdas gazdaságokban 100 hold szántóföldre 51 szarvasmarha-egységet kitevő baromállomány jut. Tehát $13\frac{1}{2}$ hold szántóföldre legalább 6 egység.

koronára hanyatlanék és a többi szemestermények árai is megfelelően sülyednének: a 20 holdas kisgazda az ő 37 q.-nyi fölöslegének eladásából még mindig vagy 60%-kal nagyobb pénzüsszeget venne be, mint ma, jóval magasabb árak mellett 16 q.-nyi fölösleg eladásából.

Ez az állapot azonban, a mondott esetben, csak ideiglenes volna, mert a földműves-kisembert csakhamar még sokkal jelentékenyebb többjövedelmekhez juttatnák egyes kedvező közgazdasági eltolódások, melyek a szemtermelés javulása után csakhamar előállának. A beálló dús aratások általános gazdasági föllandulást váltanának ki; a kereseti alkalom gyarapodnék; — a munkabérek emelkednének. Ezzel kapcsolatban nőne a kereslet hús, tej, baromfi, gyümölcs s egyéb hasonló tápszerek után, melyeket — termelésüket tekintve — munkaigényesség jellemez; — aránylag kevés föld és sok munka szükséges a termelésükhöz. És mindezen munkaigényes termékek ára úgy alakulna, hogy benne a fölemelkedett munkabér jutna kifejezésre. Az állattenyésztésnek és a többi említett termelőágnak megjavuló konjunktúrája erősen növelné a kisgazda jövedelmét. A mi kisgazdánk mai, egyoldalúan szemtermelő gazdálkodása mellett aránylag kevés munkanapját tudja értékesíteni, mert, míg aratás idején a munka összetorlódik: az ősz és tavasz némely időszakában, de különösen télen alig van mit tennie. A mondott esetben, az állattenyésztés, tejgazdaság stb. előtérbe jutása módot nyújtana neki arra, hogy munkáját az év különböző szakaira egyenletesebben oszthassa el és ezzel kapcsolatban jóval több munkanapját értékesíthesse és magasabb munkajövedelem mellett, mint ma.

Szóval föltéve, hogy a szemtermések számbavehetően nagyobbodnának: ennek nyomában, egy bizonyos, rövid átmeneti idő leteltével, a földműves kisember gazdálkodása eltolódnék az állattenyésztés, tejgazdaság: és egyéb, jól jövedelmező termelőágak irányába. De ezen eltolódás mellett a kisgazda még mindig jóval több gabonát vihetne piacra, mint ma. Mert ha nagyobb is lett lenne a marhaállománya: ennek takarmányozására nem kellene sokkal több szemes terményt fordítania, mint ma, ha egyszer alkalma nyílnék szálas és gumós takarmány bőséges termelésére, kiszélesítvén az erre szolgáló területet, ami történhetnék a (most átlagban még 8%-nyi) ugar rovására is, úgy hogy a szemtermelésre szolgáló területből nem is kellene valami sokat elvenni. És amennyiben mégis összébb szorulna, a takarmányterület nagyobbodásával, a gabonatermelésre szolgáló terület: viszont az így előálló jobb vetésforgó és bővebb trágyázás tovább fogja növelni a holdanként való terméseket. Úgy, hogy a kisgazda, ha szemterméseit egyszer nagyobbá tette: azután már, ha nagyobbmértékű állattenyésztésre tér is át, emellett még mindig sokkal több gabonát lesz képes piacra vinni és gabonáért is több pénzt fog bevenni alacsonyabb árak mellett mint most, magasabb árak mellett.

Ezek az előnyökön kívül még egy más tekintetben is hasznos volna a magyar kiscgazdának az intenzív földművelés kialakulása. Ezidőszert a magyar kiscgazda népességet egy vasgyűrű fogja körül, amely nem engedi, hogy e népréteg szélesebb alapra helyezhesse existenciáját; pedig erre szükség van már azért is, mert a kiscgazda népesség számát is növeli a természetes szaporodás, és a nagyobb számú fiúknak több föld és kenyér kell, mint amennyi, a kisebb számú apáknak (annyira, amennyire) elegendő volt. Ámde a kiscgazda népesség ezidőszert nem igen képes, sem arra, hogy már meglevő földjének termését növelje, sem pedig arra, hogy földjét új termőföldterületek szerzésével kielégítően gyarapítsa. Földszerzésre azért nem képes, mert a mai magas gabonaárak a nagybirtoknak kedveznek és ezt erősítik, úgy, hogy a nagybirtok magának tartja meg a földet és csak elenyészően keveset parcelláz, azt is méregdrágán adja át a földműves népnek. Már most, ha az intenzív földművelés kialakul, a kiscgazda-népesség nem csupán már meglevő földjéből fog nagyobb jövedelmét húzni, de emellett még új földterületeket is fog szerezni: azért, mert a gabonavámok letörése és a munkabérek emelkedése, mely a nagyobb termelés következtében beáll, meg fogja gyöngíteni a nagybirtokot, úgy, hogy ez kénytelen lesz földjét tömegesen parcellázni és olcsón odaadni a kiscgazdának. Annál is inkább, mert a nagyobb termelés egyszersmind szükségképpen megnöveli a dolgozó nép hatalmát, aminek következtében az állam kénytelen lesz adó és birtokpolitikáját, mely ma a nagybirtoknak kedvez, népies irányba fordítani, egyfelől megszüntetve a nagybirtok előjogait és tehermentességét, másfelől levéve a kisember vállairól az igazságtalan, súlyos adóterheket. Ez mind olyan előny, amelyhez csak a termékek nagyobbodása és ezzel kapcsolatban a kenyérdrágító, arisztokratikus vámpolitika letörése juttathatja a kiscgazdát.

A felsorolt körülményeknél fogva a magyar kiscgazdának érdekében áll a termésátlagok minél gyorsabb, minél erősebb növekedése, még ha ennek következtében a közös vámterület gabonavámjai el is vesztik áremelő hatásukat. Érdékében áll ez nem csupán a húsz holdas kiscgazdának — kinek gazdasága előző számításainkban alapul szolgált — és nem csupán a húsz holdnál kisebb területen gazdálkodó földművesnek: de a húsz holdnál nagyobb területen, 30—35, sőt 40—45 holdon gazdálkodó kisembernek is. A mi viszonyaink között, a mai csekély termésátlagok mellett — országos átlagban — egy 30—40 holdas gazda sem tud szemterméseiből piacra vinni többet, mint 30 —35%-ot.* Ezt

* Egy átlagos magyarországi 30 -40 holdas gazdaságban — a mezőgazdasági statisztika adatai szerint (III. rész 34.* és 40.* 1.) — 20—27 holdat tesz ki a szántóföldterület, a baromállomány pedig 8-11 szarvasmarhaegységet.

tekintve, a termésátlagok olyan szerény növekedése, amilyent az imént (a 20 holdas gazdaságra vonatkozó számításunkban) feltételeztünk, a 30—40 holdas gazda piacra vihető gabona- és kukoricafölöslegét is körülbelül megkétszerezné. Az igaz, hogy a bevételek így származó emelkedéséből ily nagyobb gazdaságban már elvenne valamit a munkabérek emelkedése, mely a szentermelés javulása után beállna: mert egy 30—40 holdas gazdaság munkálatainak már kb. $\frac{1}{3}$ részét bérmunka végzi és a gazdát és családját a munkabérek emelkedése csak $\frac{2}{3}$ részben érdekli úgy, mint munkást, $\frac{1}{3}$ részben pedig úgy, mint munkaadót. Azonban az intenzívebb gazdálkodás kialakulásával az ilyen nagyobbföldű kisembernek módjában lesz, hogy aránylag kevésbé munkaigényes, s emellett jövedelmező termelést, pl. hústermelésre irányuló állattenyésztést folytasson, kevésbé munkaigényes, fogatos eszközökkel művelhető takarmánynövényekkel vetvén be földje nagy részét. így, vagy más megfelelő módon alkalmazkodván a változott viszonyokhoz: a 30—40—50 holdas kiscgazda is minden irányban nagy hasznot húzhat a mezőgazdaság átalakulásából. Sőt ebből az átalakulásból igen jelentékeny hasznot húzhat még az 50—200 holdas „paraszt-középbirtokos” is, ha megfelelően alkalmazkodik és szakismereteit gyarapítva, modern farmerré képezi ki magát, mert vannak termelőágak, melyeket egy ilyen szakképzett középgazda jobban elláthat, mint a kiscgazdák (pl. nemesített tenyészállatok nevelése, vagy nemesített vetőmag termelése); — amelyeknek termékei iránt, ha a magasabbrendű gazdálkodás létrejő, élénk kereslet lesz. Ilyenféle termelőágak fölkarolása révén a középgazda, az új viszonyok kialakulásával jelentékeny vállalkozói jövedelemre tehet szert, amely bőségesen kárpótolhatja őt a földjára csökkenéséért. A kisebb középbirtokosság azon része, mely tanulni képes és hajlandó, fönmaradhat, sőt meggazdagodhatik az intenzí földművelés nyomán keletkező új viszonyok között is.

*

Hogy mennyire érdekében áll a magyar kiscgazdának a többtermelés alacsonyabb gabonaár mellett: erről könnyen meggyőződhetünk, ha figyelembe vesszük, milyen hatással van kiscgazdaságainkra a mai állapot: a keveset-termelés, magas gabonaárak mellett.

1907. óta lépett föl az az állapot, hogy a közös vámterületen a fogyasztás igényei túlnőtték a vámbelföldi gabonatermelést és ezzel kapcsolatban a gabonavámok állandó áremelő hatást gyakorolnak. Ha igazuk volna az agráriusoknak, amikor azt mondják, hogy a kiscgazdának érdekében áll a magas gabonaár, akkor 1907 óta a kiscgazdaság feltűnő virágzását kellene észlelnünk, mert hiszen a búza ára 24 korona lett, míg 1907 előtt csak 16 korona volt. Tényleg azonban miképpen mutatkozik e változásnak a földműves kisemberre való hatása? Mindenekelőtt nyilvánvaló, hogy a szemes termények áremelke-

dése megdrágította a takarmányt, megrontotta az állattenyésztés konjunktúráját és korlátot szabott a marhaállomány minden nagyobb mértékű szaporításának. És így elűtötte a kisközgazda népességet igen jelentékeny munkajövedelemtől, amelyhez abban az esetben jutna, ha nagyobb mértékű állattenyésztésre módja nyílnék. Ám ugyanakkor, midőn a kisközgazda munkajövedelme így károsodott, előtérbe lépett egy másik jelenség: a kisközgazda talpa alatt megdrágult a föld, amit szintén a gabona áremelkedése okozott; mert ha emelkedik a gabona ára, akkor emelkednek a haszonbérek és ha emelkednek a haszonbérek, akkor emelkedik a föld értéke is. Már most, a gabonával együtt a föld is megdrágulván: minden birtokváltozás (vétél, örököstálya) alkalmával az új birtokos, ki a földet megveszi, vagy pedig örökség esetén az osztályos-atyjafiaira eső részeket magához váltja, rendkívül magas földértéket kénytelen megfizetni, vagy ha ehhez nincs elég pénze (ami a leggyakoribb eset) akkor a magas földárát egészen vagy részben kénytelen a földjére tábláztatni és utána kamatot fizetni. A magyar birodalomban évente nem kevesebb, mint közel 600.000 birtokváltozás fordul elő; Rácz Gyula becslése szerint évente az összes földbirtok-testeknek egy hatodrésze gazdát cserél.* Lehetséges, hogy ez a becslés talán túlpesszimiztikus, de nagyon messze nem járhat a valóságtól; az bizonyos, hogy minálunk a birtokmozgalom rendkívül erős. Ily birtokmozgalom mellett a gabona árának minden emelkedése, nagyobbítván a föld árát, egyértelmű a földbirtok eladósodásának fokozódásával, sőt rohamos növekedésével. Tényleg tapasztalni is lehet, hogy 1907 óta, mióta a gabona ára nagy lett: egyszersmind szédületes arányokat öltött a jelzalogos terhek gyarapodása, amit élesen megvilágít a következő táblázat:**

	A telekkönyvi birtoktestekre bekebelezett új terhek összege, törölt régi terhek levonásával	A búza átlagos ára, métermá- zsánként
Az 1896/905 években átlag évente	236 millió korona	17,62 kor.
1906-ban	230 „ „	15,65 „
1907-ben	391 „ „	
1908-ban	374 „ „	
1909-ben	489 „ „	24,04
1910-ben	832 „ „	
1911-ben	806 „ „	

Tehát 1906-tól 1911-ig a jelzalogterhek évi szaporodása 230 millió koronáról több mint 800 millió koronára szökött fel! Oly megdöbbentő jelenség ez, hogy szinte beleszédül az ember. Mert ha az új terhek nem is csupa mezőgazdasági földbirtokra kebeleződtek be, hanem részben városi telkekre, bérházakra, gyárakra: az több, mint valószínű, hogy az eladósodás ször-

* L. Rácz Gyula: *A magyar földbirtokosság anyagi pusztulása*. 22 1.

** V. ö. *Magyar Statisztikai Évkönyv*, 1911. 79 és 85 1.

nyűsleges növekedésében a mezőgazdasági földbirtok vezet; már azért is föl kell ezt tételeznünk, mert más országokra, pl. Németországra vonatkozólag is ki van mutatva, hogy a termőföld árának emelkedése matematikai pontossággal a földbirtok növekvő mértékű eladósodását vonja maga után; pedig nálunk 1907. óta rendkívül emelkedett a föld ára.

Azt pedig szintén biztosra vehetjük, hogy a mezőgazdasági földbirtok eladósodásának növekedése nagyrészt a kisbirtok rovására esik; legalább az általános tapasztalat néhány év óta nagyon is szomorúan mutatja — különösen az Alföldön — a kisbirtokos eladósodását, mely a bankok, takarékpénztárok, hitelszövetkezetek kamatfizetőjévé teszi őt.

A kisbirtokon a gabonaár emelkedése óta beállott változásoknak ez a mérlege: a fölemelt gabonaár megrontván az állattenyésztés konjunktúráját, a kisbirtokost munkajövedelme tekintetében megkárosította. Erre ugyan azt felelhetné a gabonavámok valamely híve: igen, de kárpótolta őt a földjövedelemmel, amelyet a gabonavám fölemelt. Ám ez az ellenvetés nem helytálló. Először is, a földjövedelem emelkedése nem kárpótolhatja a kigazdát a munkajövedelem csökkenéséért vagy stagnációjáért, mert a kigazda nagyobb mértékben munkás, mint földbirtokos. Másodszor, még ha kárpótolhatná is: hiába emelkedik a földjövedelem, azt úgy sem a kisbirtokosság élvezi, mert kicsúszik a kezéből; kicsúszik a föld árának emelkedése és ezzel együtt növekvő eladósodása révén, mely a kisbirtokost arra kényszeríti, hogy a földjövedelemet — kamat alakjában — a pénztőkének adja át.

A magas gabonaár és a velejáró magasabb földjövedelem nem hoz áldást a kigazdára. A magyar kigazdának nem magas földjövedelem kell, hanem olcsó föld, nagy termelés, magas munkajövedelem.

Ha a magyar kigazda az utolsó 5 — 6 év folyamán mégis tartotta magát és helyenként némi jólétre tett szert: ez nem a gabonaárak emelkedésénél fogva, hanem ezen áremelkedés dacára történt így és a kigazdák szorgalma és takarékosága mellett egy többtermelési momentumnak lehet köszönni: a kukorica-termésátlagok gyarapodásának és a burgonyaterület kiszélesedésének, mely a viszonyokat mégis túrhetővé tette. Ám még így is kérdéses, hogy az utolsó öt év folyamán javult-e a magyar kigazda helyzete; a rohamossá vált eladósodás nem azt mutatja, hogy valami nagyon javult volna.

*

Tapasztalván ezt a nagy eladósodást: ideje, hogy szembe szálljunk egy tévhittel, amelyet a nagybirtokosság érdekét szolgáló sajtó ugyancsak beleplántált a magyar közönség gondolkodásába. Nálunk az értelmiség nagy része azt vallja, hogy Magyarországnak egyik legfőbb gazdasági érdeke, hogy a közös vámterületen a gabona ára magas legyen mert az ment meg bennünket az osztrák kizsákmányolástól, ha Ausztria sokat fizet a mi gabo-

nánkért. És hogy ennél fogva nekünk, magyaroknak igen jó az az 1907. óta fennálló helyzet, hogy a gabona ára 5—8 koronával magasabb, mint előzőleg volt, mert hiszen Ausztria évente vagy 20 millió métermázsa gabona- és lisztfélét vesz tőlünk és mi ilyenformán az 5—8 koronás ártöbblet révén most ingyen kapunk Ausztriától évente 100—150 millió koronát. No, az e fölött érzett honfíúi öröm nincs valami jól megokolva.

Az igaz, hogy Ausztriától 1907. óta több pénzt kapunk oda kivitt mezőgazdasági terményeinkért, mint előzőleg; a vám-tarifa IV—XI. és XIII—XIV. osztályaiban összefoglalt termények (cukor, dohány, gabona és liszt, gyümölcs, főzelék, állatok és állati termékek, zsiradékok, italok, eledelék) kivitele fejében 1906-ban 782 millió korona, 1910-ben pedig (a magasabb áraknál fogva) 964 millió korona jött be az országba,* tehát a mondott két év között 182 millió korona emelkedés mutatkozik. Magában véve ez kedvező jelenségnek volna mondható. Mielőtt azonban, mint ilyent elkönyvelnök, nézzük meg, hogy ez a Magyarországra befolyó pénztöbblet kiknek jutott és milyen alakban? Kik kapták a befolyó milliókat? A föld birtokosai, mint ilyenek; akiknek nagy birtokuk van: ennek nagyobb jövedelme alakjában; akiknek földjük van, amelyet haszonbérbe adnak: a fölemelkedett haszonbér alakjában. Ellenben a munkásoknak, kik az exportált terményeket produkálták, semmi hasznuk sincs abból, hogy most több pénz folyik be azokért. Hogy e befolyó többjövédelmet nem a munka, hanem a földbirtok élvezzi, az világosan látszik abból a körülményből, hogy épen a munkaigényesebb termények árasokkal csekélyebb arányban emelkedett, mint a föld nyersebb termékeié. Láttuk már előző helyen, hogy a takarmány ára sokkal erősebben emelkedett, mint az állati termékeké, úgy, hogy állattenyésztéssel ma nem lehet annyit keresni, mint 1907 előtt. Más munkaigényes termékek (bor, gyümölcs stb.) áremelkedése is csekélyebb arányban ment végbe, mint a haszonbér, a földjára emelkedése.

Tehát az ország mezőgazdasági terményeinek árában ezidő szerint nagyobb földjövédlem és kisebb munkajövédlem jut kifejezésre, mint a gabonaárak emelkedése előtt. Ez a körülmény azt az egész előnyt, amelyet az ország — állítólag — a búza és egyéb gabonaárak emelkedése által Ausztria rovására szerzett volna, megsemmisíti, sőt szinte azt lehetne mondani, hogy túlkompenzálja az ország hátrányára. Amint ezt rögtön látni fogjuk.

Mindenekelőtt a kisbirtokosság, az ország közigazdaságának e legfontosabb eleme, az árviszonyok megváltozása által legalább is annyit veszített, mint nyert. Munkajövédleme, kereseti alkalmá nem nagyobbodott, ellenben — a megnagyobbodott földárak révén — az eladósodása növekedett; ha kapott valami

* Kiszámítva a *Magyar Statisztikai Évkönyv* 1906. évfolyamának 201. lapján és 1910. évf. 189. lapján található adatokból.

jövedelemtöbbletet: ezt kénytelen, kamat alakjában, a tőkének átadni. Nem szabad azonban elfelejtenünk, hogy a nálunk működő tőke igen nagy részben osztrák tőke; — a magyar pénzüzetek nagyon sok osztrák pénzzel dolgoznak, ha ugyan nem épen osztrák alapítások. És így a magyar kisbirtokos nagy részét azon jövedelmi többletnek, amelyet terményeiért, az áremelkedés révén, az osztrák fogyasztótól kap: eladósodása révén, kamat alakjában visszaadja az osztrák tőkének.

Amelynek még más módja is nyílik arra, hogy kamatok alakjában Ausztria számára visszavegye azokat a milliókat, amelyeket Ausztria 1907. óta, mint többletet, fizet terményeinkért. Az emelkedő gabonaárak nem csupán a falun növelik az eladósodást, de a városban is lezorítólag hatnak a dolgozó polgárság és munkásság megélhetésére (több úton-módon, melyekre most nem terjeszkedhetünk ki) és így előmozdítják eladósodását, kizsákmányolását lakászsorával és mindenféle más módon; aminek hasznát a kölcsönököt nyújtó osztrák tőke fölözi le. És még más jövedelmekhez is jut az osztrák tőke, a gabonaár emelkedése által teremtett általános eladósodás következtében, az állam révén, amelynek politikájára az elhatalmasodó osztrák tőke, részint közvetlenül, részint a magyar pénzüzetek közvetítésével, kétségtelen befolyást gyakorol; — e befolyása által sok előnyt tud szerezni az államtól részint saját magyarországi vállalatai, részint az osztrák ipar számára. Bátran mondhatjuk, hogy a földjövedelemnek az a többlete, mely a gabonaár emelkedése óta mezőgazdasági termények vételárában Ausztriából hozzánk jön: nagyrészt ismét visszamegy Ausztriába kamatok, osztalékok és a nép rovására menő állami kedvezmények alakjában.

A mai állapotból igazi haszna csak a nagybirtokosságnak van, amely— földjára élvén — a gabonaár emelkedése óta jelentékeny jövedelemszaporulatot élvez. De ez a jövedelemszaporulat nem válik az országnak hasznára, mert a nagybirtokosok tudvalevőleg külföldre viszik a pénzt, a külföldi ipar luxus-termékeit vásárolván rajta. Bizonyos, hogy a gabona áremelkedése, növelvén a nagyvagyonú osztályok jövedelmét, nagymértékben fokozza a külföldről származó luxus-ipari termékek fogyasztását. Többek között ez is egyik oka annak, hogy az ország kereskedelmi mérlege néhány év óta rosszabbodott; a behozatal évente 100—150 millió koronával felülmúlja a kivitelt. Pedig az országnak — mely el van adósodva és évente vagy 200 millió koronányi kamattöbbletet (és egyéb járandóságokat) kénytelen fizetni a külföldnek — semmire sincs nagyobb szüksége, mint arra, hogy több terméket vigyen ki és így több pénzt hozzon be az országba, mint amennyit külföldről behozott termékekért kiad.

A közös vámterületen ma meglevő állapot tehát csak azt eredményezi, hogy az állattenyésztés, egyéb, a dolgozó népnek

keresetet nyújtó termelőággakkal együtt, rossz konjunktúra hatása alatt synylődik; — ennek fejében több földjáraadékat fizet nekünk az osztrák, mint 1907. előtt, — de ezt a földjáraadékat vissza is veszi kamat, tőkejáraadék alakjában;— igaz, hogy nem a nagybirtokosoktól, hanem az ország más, szegényebb lakosaitól. — Közben pedig az ország — a kivitt mezőgazdasági termékek áremelkedése dacára — még jobban adósodik, mint előzőleg.

Csak a nagybirtokosságnak áll érdekében a mai vámrendszer fönntartása. És a nagybirtokos érdekeltség félrevezetette a magyar újságolvasó közönség, midőn elhiszi, hogy a magyar vámpolitika akkor, mikor a közös vámterületen a gabonát a vámok által megdrágítja, Magyarország számára előnyöket szerez Ausztriától, — illetőleg amidőn nem veszi észre, hogy ezek olyan előnyök, amelyeket Ausztria fölösen visszavesz tőlünk. Mert hiszen ez a vámpolitika akkor, midőn egyfelől lenyomja a dolgozó ember jövedelmét, másfelől megdrágítja a földet: kaput tár a tőke kizsákmányoló működésének; mivel pedig a nálunk működő tőke nagy részben osztrák tőke: a kenyérdrágító vámpolitika az ország népét (úgy a falun, mint a városban) kiszolgáltatja az osztrák tőke kizsákmányolásának. E kizsákmányolás visszaszorítására csak egy mód van: olcsóbbá tenni Magyarországon a földet és magasabbá tenni a munkabért. Ezt a célt pedig csak úgy érhetjük el, ha olyan viszonyokat teremtünk, amelyek között gabonánkat (melyet bőségesebben termelünk) olcsóbban adjuk ugyan Ausztriának, de ennek fejében sok húst, tejet, bort, gyümölcsöt és egyéb munkai igényes terményt adunk el az osztrákoknak, lehetőleg magas áron. Mert ebben az esetben, e termények árában az osztrákok sok és magas munkabért fizetnek a magyar földműves népnek, amely sok kereseti alkalomhoz jut: viszont, nem fizetvén meg oly drágán a gabonát, nem lesz ok arra, hogy a földbirtok megdráguljon és eladósodván, az osztrák tőke adófizetőjévé váljék. (Kereskedelmi mérlegünk javításának is az a legközelebb fekvő és leghatásosabb módja, ha a munkai igényes mezőgazdasági termények kivitelét iparkodunk nagyobbitani; — ez pedig csak úgy lehetséges, ha csökkentjük a gabonaárakat és a kisgazdaságot fejlesztjük).

Aki azt mondja, hogy nekünk az osztrák kizsákmányolás ellen okvetlenül magas gabonaárak kellene és, csakhogy ezeket fenntarthassuk: inkább ne fejlesszük intenzív irányban mezőgazdaságunkat; vagy aki éppen — Rohonczy Gedeon módjára — azt mondja, hogy inkább fejlesszük vissza még mai termelésünket is, semhogy gabonánkat olcsón kelljen az osztrákoknak odaadnunk: aki így beszél, az (talán saját jóhiszemű törekvése ellenére) semmit sem szolgál nagyobb mértékben, mint éppen az osztrák kizsákmányolás érdekét Magyarország egész dolgozó népessége ellen. Ilyen beszédet nem lehet indokolni mással, mint a nagybirtokosság egyoldalú osztály érdekével.

Le kell végül számolnunk még egy gyöngre, de gyakori ellenvetéssel, melyet föl szoktak hozni az intenzív földművelés ellen, azt hangoztatván: miképen csináljunk Magyarországon intenzív földművelést ebben a munkáshiánnyal terhes időben; hiszen nincs ebben az országban annyi munkaerő, amennyi a föld intenzív megműveléséhez kell. Ezzel az ellenvetéssel nagyon röviden végezhetünk. Magyarországnak nemcsak azért van szüksége modern intenzív földművelésre, mert az több terméket hoz elő egy adott földdarabból, hanem azért is, mert több termékkel jutalmazza egy földműves munkáját. Nekünk nem az a legfontosabb, hogy 16 millió hektár termőföldünknek okvetlenül minden talpalatnyi darabja intenzív művelés alá kerüljön. Nekünk az a legfontosabb, hogy 5 millió (és később talán 6 millió) dolgozó földművesünk mindegyikének évi munkája 30—40, esetleg 50%-kal több terméket produkáljon, mint ma. Ha erre a célra nem szükséges 16 millió hektár, hanem 14—15 millió ha. is elég hozzá: annál jobb; akkor majd 1—2 millió hektár földet a legrosszabb minőségűt — kihagyjuk a művelésből és legelő gyanánt használjuk és csak a többi, 14—15 millió ha.-nyi, jobb minőségű földet fogjuk intenzív művelés alá, amely művelés ezen a kisebb területen könnyen másfélannyit produkálhat, mint ma az extenzív művelés az egész 16 millió hektáron. Végre is, ha több a földünk, mint amennyi kell: az nem akadály annak, hogy mezőgazdaságunk termelőképességét nagyobbítsuk; ha kevés volna a földünk, az inkább lehetne akadály. Akik azt mondják, hogy Magyarország nem űzhet magasabbrendű földművelést, mert kevés a munkaereje: ezzel körülbelül azt mondják, hogy nem termelhet többet, mert sok a földje.

Az az egy igaz, hogy ha az intenzív magyar földművelés a közel jövőben kialakul és a mai művelt terület 1—2 millió hektárnyi részére nem jut majd munkaerő: akkor nyilván jó magas munkabért lesznek kénytelenek fizetni azon birtokosok, kiknek annyi földjük van, hogy bérmunkásokat alkalmaznak. Ám ez csak azt jelenti, hogy nálunk az adott viszonyok között az intenzív földművelésre nem alkalmas a bérmunkán és nagybirtokon alapuló, arisztokratikus mezőgazdasági szervezet: de nem jelenti azt, hogy egyáltalán nem lehetséges emiatt az intenzív földművelés, mert lehetséges lesz az a munkabérek emelkedése után is nagyon szépen, csak más munkaszervezet kell hozzá, olyan, amely kisbirtokon, demokrácián alapul. Hogy mezőgazdaságunk nem fejlődhetik, mert nincs az országban elég munkaerő: ezt csupán az mondhatja, aki mezőgazdaságunk fejlődését csak a nagybirtok alapján tudja elképzelni, vagy akinek az arisztokratikus mezőgazdasági szervezet fönmaradása előbbrevaló, mint a mezőgazdaság fejlődése.

(Ennek a többtermelésről szóló cikksorozatnak befejező közleménye *Többtermelési program* cím alatt szemlének egyik legközelebbi számában fog megjelenni.)